

II

ділове
здовжнє
бюючка

РШ16(2=4к)
РК А72

Борис АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧ

ПЕЧАТКА

0-08

ДЕРЖАВНЕ
ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНИ

КОРОТКИЙ ПАСПОРТ КНИГИ

Шифр РКЛ16(2-Ук); А72 Інв. № 262 5623

Автор Яніонеко-Давидович Б.

Назва Діагностика: Оновлення.

Місце, рік видання Х., К., 1930.

Кіл-ть стор. 87, [17] с.

-\|- окр. листів

-\|- ілюстрацій

-\|- карт

-\|- схем

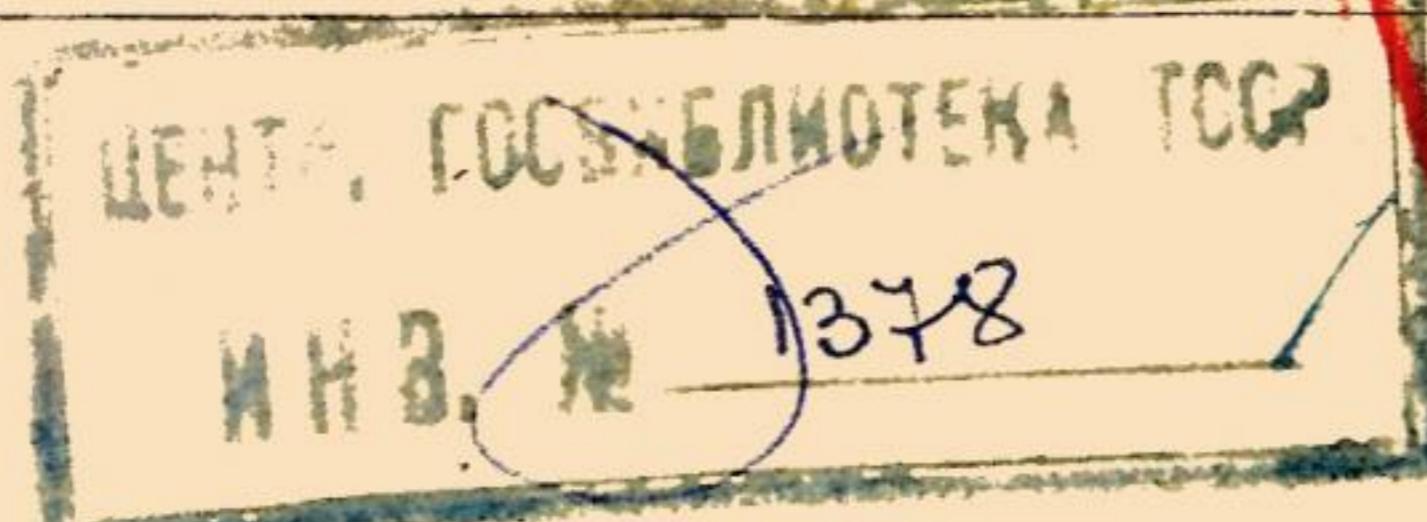
Том _____ частина _____ вип _____

Конволют _____

Задб поимог.

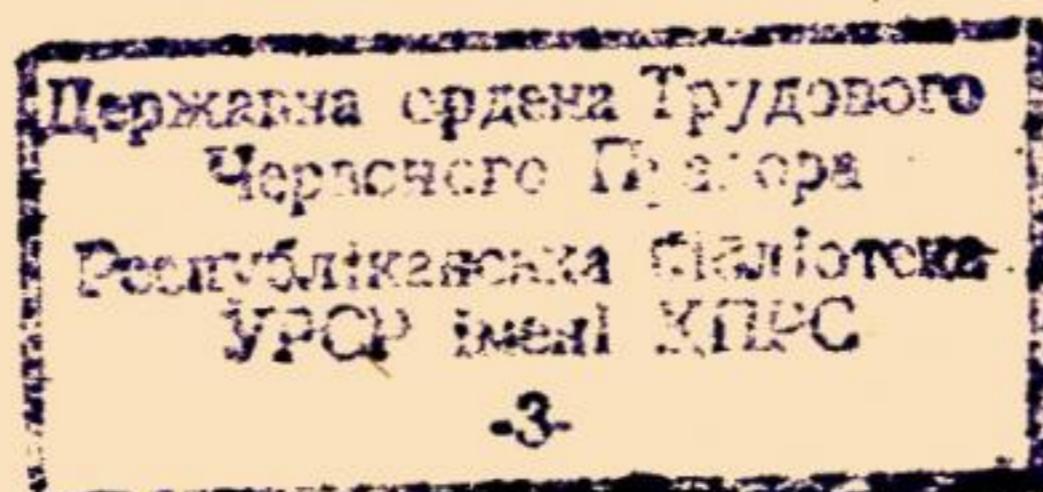
Примітка: 4. X. 2008. Мод -

Борис АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧ

ПЕЧАТКА

ОПОВІДАННЯ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
ХАРКІВ 1930 КІЇВ

Бібліографічний опис цього видання
вміщено в „Літопису Українського Друку“.
Картковому репертуарі та інших покаж-
чиках Української Книжкової Палати.

Зам. № 909.

Київський Окрліт № 1046. Тираж 20.000 пр. 2⁹/8 др. арк. Ост. 364 Б6,

ПЕЧАТКА.

З Андрієм Осадчим я познайомився за досить несподіваних обставин. Одного липневого ранку до маленького дому, де я прожив своє дитинство і юнацтво і саме оце тепер вилряпувався на вищі щаблі свідомості, під'їхав автомобіль. Це була справжня сенсація. Адже в нашому повітовому місті не то що ніхто, навіть із найбагатіших купців, не мав свого власного автомобіля, а взагалі автомобіль на вулиці — це було таке дивне видовисько, що про нього потім кілька днів охоче говорили місцеві кумасі й вуличні хлопчика.

Мое життя досі текло по-повітовому зразково. Цієї весни я закінчив гімназію й готувався до університету. Розуміється, я зроду не їздив іще автомобілем; він був для мене такою далекою абстракцією, що я й не намагався ближче з ним обізнатись. Ішов шостий місяць лютневої революції, але мало що змінилось у спокійному, врівноваженому

темпі життя нашого повітового міста: купці як і колись, їздили фаетонами, запряженими парою вороних рисаків, офіцери й директор гімназії їздили на візниках, а я ходив пішки.

І от уявіть собі, що цей чистенький, чорний, з тьмяним відлиском автомобіль зупинився саме коло мого дому! З автомобіля вийшов худорлявий чоловік у кепці й робітничому піджаці і запитав у моєї матері, що саме поверталась із базару, нікого іншого, як мене. Розуміється, це страшенно вразило мою матір, а про наших уличних сусідів годі й говорити! Мене знали досі за доброго репетитора й тихого парубка, що вибивається в світ і колись таки дійде свого, але автомобіль перевернув мою репутацію шкіреберть. Очі моїм сусідам, що виглядали майже з кожного вікна й хвіртки, були страшенно зацікавлені й навіть трохи стурбовані. За кілька хвилин коло автомобіля зібралася цілий натовп, немов допіру тут стався якийсь кримінальний злочин. Усе це я чув і бачив із свого одчиненого вікна і спочатку зовсім був розгубився. Мій унутрішній стан не змінився й тоді, коли мати оговтавши і заспокоївшись (вона встигла обдивитись автомобіль і на власні очі переконатись, що там ніяких бомб і рушниць нема), привела цього чоловіка в кепці до моєї кімнати. Він був низенький на зріст, з худими, запалими щоками, зашпарований

і, видимо, підточений уже сухотами, але на-
прочуд жвавий, веселий і симпатичний.
З його лагідних блакитних очей, напівсхо-
ваних під скісними повіками, й поголеного
навколо рота не сходила усмішка... Він, пе-
рехняблюючись по-качиному з боку на бік,
підійшов до мене й навідлі ляснув мене
по долоні так, ніби ми з ним давно вже
знайомі.

— Ну, товаришу Федоренко, збирайтесь!
Їдьмо!

Те, що він був у робітничому піджаці й
разом із тим звернувся до мене по-україн-
ському, відповідно вплинуло на мене, але я
все ще стояв спантеличений і не зناх, на
яку ступити. Коло дверей кімнати стояла
моя мати, схристивши руки, й знову пере-
лякано дивилась на мене. (Ви пробачте їй
це — я ж був у неї одинак, а про мою діяль-
ність у Просвіті й зв'язок із Українською
Повітовою Радою вона зовсім нічогісінько
не знала). Певно, в мене був тоді страшен-
но здивований вигляд, бо чоловік у робочо-
му піджаці ласково постукав мене по плечі
й пояснив:

— Такий агітатор, а вдома маринується,
трясця його матері!.. Та в нас, на цукро-
варні, аж кипить — подай українського про-
мовця! Сьогодні ж у нас мітинг. Ну, гайда,
матері його ковінька! Ми сьогодні покажем
їм, сто чортів за пуп!..

Я зовсім не міг добрati, що то буде за міting і кому це ім ми маємо показати, але мене почали серйозно турбувати оці „трясці“ й „пути“, що ними цей робітник щедро пересипав свою мову. Я знов, як це все могло вилинути на мою матір, і, певно, вона вже гірко думає, що я потрапив до кепського товариства. Мені треба було насамперед якось утихомирити цього бентежного чоловіка й гаразд дізнатись, чого йому власне від мене треба, але я не знов, як це зробити. Від цього я ще більше зніяковів і єдине, на що я міг спромогтися в тому кумедному стані, це — я з хвилину безпорадно бігав очима по кімнаті, вибираючи, якого саме стільця дати гостеві, і, з кінцем, присунув йому більш-менш певного щодо пружин і ніжок — старомодного фотеля.. Ви не дивуйтесь цьому: після того, як умер мій батько, що служив за діловода в повітовому суді, у нашому домі, крім моїх небагатьох книжок та одягу, не з'явилось ні одної нової речі. Поволі все зуживалось, втрачало всяку придатність і його давно б уже слід було кудись викинути, але моя мати цупко держалась старих, нікудиших речей, як колись батько — свого звання „колезького регистратора“.

На наших речах лежала якась печать „колезького регистратора“ і вони без потреби й мети терпляче тягнули своє жит-

тєве тягло. Отже всі ці стільці й фотелі стояли по кімнатах, таки справді, „для мебелі“. На них було небезпечно сідати й кожної хвилини вони могли скомпромітувати мене. Я побоювався навіть і за цього фотеля, але, на щастя, гість махнув рукою й закашлявся. Він таки добре розбухикався. Я подав йому води, а моя мати насупилась: без сумніву, вона гадала, що такий кашель може бути не інакше, як від перепою.

—... Ат, сучого сина! Та що там ви зомною маніжитесь?.. Під три чорти!. Ну — ніколи!

Він сказав це так рішуче, що я не міг уже його допитуватись чи заперечувати. Я одяг свою новеньку студентську тужурку з синіми петличками, такий же новий студентський кашкет і слухняно подався за ним на вулицю.

Я вкрай спантеличився і не знав, як його треба матися, коли ми спорохнявілими патріярхальними східцями нашого дому зійшли до автомобіля. На мене звідусіль дивились очі сусідів і навіть начальник пошти, цей єдиний представник вищого повітового світу на нашій улиці, що саме на той час, не поспішаючи, йшов до своєї пошти, зважив за потрібне зупинитись. Я поважно застебнув на своїй тужурці близкучі гудзики з золотими орлами й удавав, що зовсім не помічаю того нічого. Я дивився на м'яке

порожнє місце в автомобілі, де я оце зараз маю сидіти, але в той же час я відчував на собі багато здивованих, вражених, цікавих і заздрісних очей, що дивились були так тільки на приїжджого архієрея, коли він сідав у свій ридван. Я сміливо і яко мога твердіше ступив на автомобільну ступійку, ніби це мені не першина і взагалі ні по чому, але... Тут трапився невеличкий скандал: мій гість чогось затримався коло шофера, а я смиконув автомобільну клямку, але, леле, дверцята не одчинялись. Я зашарівся і нервово сіпонув кляту клямку вдруге, втретє... Дверцята так само не подавались... Мій стан був одчайдушний: адже за кожним моїм рухом пильно стежили довкола. З моєї невдачі зрадів уже дехто в натовпі, і я навіть почув чийсь глузливий голосок:

— Іч, студент, а в автомобілі не вміє їздити!..

Мені було так соромно, що я вже волів би краще шугнути мерщій назад до своєї кімнати, аніж безпорадно стояти перед зачиненими дверцятами, але тут від шофера до мене ступив цей робітничий піджак із сухотною добродушною усмішкою і привітно кивнув мені головою:

— Чого ж ви не сідаєте? Ну, рушаймо!

Він метко одчинив дверцята, легенько штовхнув мене під лікоть і ми посідали. Автомобіль заричав, засмердів бензиною

всю нашу невеличку вулицю і від нього вроztіч розсипалися навісні вуличні зіваки. Під галас та крики дітвори ми рушили. Серед того гамору я почув на останнє десь із пішоходу чийсь поважний літній голос:

— Смотрите, как Федоренку повезло: на автомобиле, а?..

Ми мчали через наше повітове місто, збиваючи позад себе хмари куряви й диму. Чоловік у робітничому піджакі вільно розвавлився на своєму сидінню і стомлено поклав на дверцята руку. Вітер, що летів нам назустріч, забивав у роті слова й говорити було важко. Через те мій сусіда мовчав, а я тільки тепер почав остаточно оговтуватись.

Цей мій сусіда в робітничому піджакі й заялозеній кепці і був Андрій Осадчий. Виявилось, що він чув мою промову на просвітянському концерті в Тростянці, куди я спеціально їздив із доручення повітової Просвіти, і вона справила на нього досить приємне вражіння.

— Ви говорите — ну чисто, як Порш (я був у квітні на Національному Конгресі в Києві), тільки що у вас тенор, — слабше виходить, як у нього.

Тоді ще мене не спокушали всякі партії, і ім'я Порша важило для мене не більше за прізвище самого Осадчого, але — Київ і Національний Конгрес приємно залоскотали мое щанолюбство. Я, розуміється,

сказав Осадчому, що „нічого подібного, я дуже погано промовляю“, але з того часу я почав про себе краще думати. Ба навіть мушу признатись, що зустріч із Осадчим нагнала на мене такого оптимізму, що, дaleбі, якби не ті бувальці й перипетії, що їх я мусів згодом зазнати, я й досі дивився на світ лагідними, життєрадісними очима без найменшої дози скепсису, який тепер отрутою розлився по всій моїй істоті.

Під'їхали ми до закуреної фабричної брами саме тоді, коли пролунав і заплутався в сусідньому бору фабричний гудок „на зміну“. Ми ґройшли через контрольну будку на широке подвір'я цукроварні. Струмки чорного натовпу точилися із одчинених дверей похмурої кам'яниці й заливали подвір'я. Усе це мене мало тішило, я навіть почув якесь тривожне хвилювання. Я не любив машин і фабрик. Чорними перстами якогось безвихідного прокляття вони лягли на наших незайманих колись степах, щоб, мов гвинтами, пришпилити Україну до єдиного центру. Ці всякі трансмісії, величезні казани й вагонетки, від яких вічно смердить горілим і шмаровидлом, були такі далекі до вільних степів відродженої України, що я обминав про них думати. Для цього є Центральна Рада, Генеральний Секретаріят і партії. Я просто за Україну, взагалі. Але тепер я мусів про це думати. Адже перед цією замурзаною

масою я мусів виступати й навертати її на українство. Я напевно знов, що успіху не буде, і мене турбувало тільки одне — як його пристойніше й непомітно вийти після мітингу з цукроварні. Нема сумніву, що для них я — буржуй, і мене терзalo — на якого чорта я одягнув цю новеньку студентську тужурку з золотими гудзиками!

Моєю останньою надією і розрадою був Осадчий. Він їм — свій, йому все вільно говорити; він по-товариському балакав із стрічними й мені здалося, що він може навіть впливати на робітників. Я слідом за ним робив по подвір'ю між натовпом криульки, поки ми, з кінцем, не знайшли голови заводського комітету.

— Студента привіз, — урочисто прооказав до голови Осадчий і тикнув на мене пальцем. Він вимовив це „студента“ занадто підкреслено і навіть з побожністю, але мені не зовсім не сподобалось: найшов чим пишатися перед ними!

Нас оточили щільним брудним колом робітники й цікаво розглядали мене. Я спробував зробити серйозне й разом із тим пріємне лице, а Осадчий атестував мене далі:

— Там такий оратор, що гай-гай та ще й зелененький!

Голова заводського комітету наказав скликати робітників, і ми рушили до фабричної трибуни — високого конторського ганку, над

яким висіло червоне полотнище з великими білими літерами:

— Земля крестьянам, заводы рабочим!

Немов до дантиста, що має оце зараз пробляти неприємні й болючі маніпуляції над моїм хорим зубом, я йшов крутими східцями на ганок. Я відчував неминучий скандал, що ось-ось зараз станеться, знов, що мене освистять, висміють і хто-зна — може просто виженуть. Якщо на селах нашим промовцям не скрізь щастило, то що вже говорити за цукроварню! Мене брала досада: „Ну, як це я не одчайвся від Осадчого одразу!..“ Але було вже пізно. Голова звернувся до натовпу:

— К нам приехал товарищ из украинской поветовой рады, он хочет поговорить с нами.

Натовп ворухнувся. Серед близких до ганку лиць почулось було стримане „пожалуйста“ і зараз же завмерло.

Ця передмова голови мене ще більше спантеличила: власне, що значить „хочет поговорить!“ Поперше, я нічого не хочу, то тільки отой Осадчий... а подруге, вже коли пішло на те, то я маю казати промову, а не „поговорить“. Не знаю, чому, але це „хочет поговорить“ породило в мені якийсь глухий унутрішній протест і — дивна річ — це мене підбадьорило. Я ступив до краю ганку наперед, заступивши своєю студентською тужуркою голову, й міцно взявся за порен-

чата. Я пильно глянув на натовп, що з ним мав оце змагатись, і знову мене підточили зневіра й непевність. Я навіть подумав — може, почати говорити російською мовою? Мене стиснула така розпуха, що я махнув на все й пустився берега. Не бачучи нікого перед себе, крім невиразних тьмяних плям, я почав говорити так, якби промовляв у Просвіті. Хоробрість і пристрасть одчаю, коли нема вже куди тікати, ввійшли в мою мову. Я палко говорив із належними епітетами, метафорами й метоніміями, з приди-ханнями й вибухами голосового грому. Про що я говорив? Це важко передати. Я говорив про все, і це все була Україна. Я не бачив, як вони реагували. У кожнім разі, не чути було, щоб хто перемовлявся чи шепотів, а це вже була прекрасна ознака. Певно, я захопився ще більше й під кінець, коли я почав виголошувати „хай живе“, мій голос прибрав такої дикції й експресії, що після цього вже не можна було не плескати. І, справді, коли я скінчив свою промову, мені несподівано заплескали. Ці оплески були досить рясні як на байдужу до України робітничу публіку.

Я злегка вклонився натовпові й помітив Осадчого, що жваво роздавав на всі боки якісь брошурки й газети. Я тепло подивився на його вузькоплечу згорблену спину, на якій блискавками лягали від рухів бганки,

і, мабуть, відтоді він здобув цілком мою любов і пошану.

Мене частували в „приїжджій“ обідом, під час якого, правда, ні голова, ні ще якісь робітники, ні навіть Осадчий (і поготів, розуміється, я) не згадували жадним словом України. Я навіть боявся, щоб вони якось не навернули на це, бо ми могли б зайти в нетрі непотрібної дискусії і цим самим зіпсувати той блаженний настрій, що легким серпанком пройняв мене після мітингу. Ми щиро прощались, мене запрошували приїздити ще „проводить культуру среди рабочих“ і я нишком дивувався, як усе ж таки легко здобувається популярність і як, кінець-кінцем, усе на світі влаштовано просто й приємно. Мене назад знову одвезли автомобілем. Дорогою ми заїхали до Осадчого і втрьох — я, шофер і Осадчий, перехилили кілька чарок зле очищеного, розбавленого спирту. Дарма що вони були неможливі на смак і на нюх, мене після них охопила така радість і вдячність життю, що я, мабуть, молився б богові, якби моя віра не захиталась після лютого. Ми на останку навіть поцілувалися з Осадчим. Я ще більше зрадів, коли дізнався, що Осадчий залишається дома: це ж мене самого везтиме автомобіль додому! Самого, чорт би його забрав! Яке прекрасне життя і яка чарівна ця революція!..

Солодко похитуючись на цератових автомобільних подушках, я лагідно думав тепер про індустрію і помалу приходив до висновку, що все ж таки Україні, очевидно, не обйтись без тих заводів, машин і робітників.

Я навіть не встиг сказати за потребу українізувати школу, а мені ще треба було, хоч кількома словами, згадати за суд і церкву (агарні й військові справи я з охотою погодився віддати Осадчому), як мені почали перебаранчати поодинокі ворожі вигуки. Я запнувся і мені впала в очі пишна, чорна борода в оглядному сіряку, що неподалеку вперто торочила:

— Ми не понімаємо вашого малоросійського язика!.. Не понімаємо!

„Еге-е, тут нагвинчено вже машину! — подумав я: — не інакше, як місцеві вчителі, розагітували ще до нас дядьків“.

Але думати мені довго не довелось. Ворожі крики, ніби скористувавшись моєю павзою, тепер наповнювали лементом волосне подвір'я.

— Та що там їх слухати! Брешуть!..

— Поодягали вишивані сорочки й думають, що не бачимо вовка — паничі приїхали!..

Становище наше кожної хвилини гіршало. Я з Осадчим стояли на імпровізованій трибуні — звичайному селянському возі, що на

ньому волосний писар поставив маленького стола; воза вивезено на середину волосного подвір'я і він тільки єдиний маленький острівець серед мішанини селянських голосів, свиток, сорочок і денеде жіночих хусток. Людська хвиля натискає на віз і, здається, ось-ось розчавить його, принаймні, я чую, як під ногами мені щось коливається і тріщить. Невеличка купка наших прихильників, місцевих просвітян, як секстанти, туляться боязко один до одного і тужно дивляться на нас. В їхніх поглядах— і розчарування, і приkrість, і турбота, і остання надія на те, що ми якось викрутимось.

Але я вже не сподівався викрутитись. Було ясно, що тут нічогісінько не вийде і що скорше ми подамось відціля якнайдалі, то буде краще. Але як це зробити? Звіду сіль нас стиснув натовп і нам годі вислизнути кудись з воза. Я спробував ще раз вплинути на дядьків і щосили, аж мені за кололо в горлянці — крикнув:

— Так хочете ви, щоб у нас була українська школа, наша школа, така школа, що не калічитиме наших дітей „чтоканнями“ та всякими там „избами“ й „гумнами“?..

Певно, мої слова, чи скорше голос, спра-вили на них вражіння. На подвір'ї притихли й нашорошились. Я миттю скористувався з цього і ще дужче, не жаліючи до свого го-лосу сарказму, крикнув:

— Чи може вам треба, люди добрі, панської школи, московської?..

Я поставив питання руба, і мої „люди добрі“, що не звикли міркувати на педагогічні теми, трохи спантеличилися. — А воно й справді — якої нам треба школи? — Я певний, що коли б наші просвітяни були сміливіші й розторопніші і вчасно підтримали б мене належними вигуками, я виграв би. Але просвітяни стояли мовчки. Серед лункоїтиші хтось поблизу в'їдливо процідав:

— Ну ѿх! хитрі ж пани: хочуть, щоб ми й далі були темні, по-мужицькому нас учити!

Навколо нього зареготали. Чорна борода, що кричала була проти „малоросійського язика“, протовпилася наперед і роздратовано кинула до нас:

— Нам треба такої школи, щоб язика не ламала, о!..

Зненацька відкілясь із середини натовпу виліз салдат у розхристаній „гімнастъорці“. Він, не панькаючись, добрими штовханами плечей і ліктів розпихнув собі дорогу й підійшов до воза. Навіть не спітавши нас, він спокійнісінько зліз на воза й став спиною саме перед нашими лицями. На подвір'ї стало занадто тихо. Я нутром відчув усю грандіозність моменту й мені неприємно стиснуло десь під серцем. Салдат одсунув далеко на потилицю свого кашкета з репаним дашком, сплюнув набік, роз-

машисто махнув руками перед себе й почав:

— Хоть я, канешно, тьомний, як пивная бутылка, но впрочім тоже завсігда могу ізобразіть понятіє. Ми, братці, товариши дорогії, ще не вбили, сказати, ведмедя, германець на фронті стойть, уп'ять же война не скончена, а шкуру вже дєлім...

Кілька голосів стверджуючи загуло:— Правильно! — А салдат пристукнув на потилиці кашкета, щоб той був не впав, розмахнувся правицею і казав далі:

— К прімеру сказати — Україна і малоросійський язик. Воно, канешно, да і, як по простому виражаясь, то, сказати би, ми вроді, як хахли. Но тут буржуазєя діло портить, вона понімає, що Україна — це значить — край усьому, кінець, і больше нікакіх гвоздей, уп'ять же: ні землі і нікакої вопче свободи. Буржуазєя це, гавару, понімає і потому агітирує, щоб писались в українці. Потому — щоб без землі, а котрий, пролетарія тьомная, ету контр-революцію не розбере, то й поступа в Просвіти всякі та Ради...

Дядьки аж подались головами наперед і жадібно ковтали кожне салдатське слово. Наше і без того скрутне становище вже цілком виразно погрожувало небезпекою. Нас могли просто - напросто побити. Я запитливо й нетерпляче подивився на Осад-

чого: мусимо ж ми колись забратися від-
ціля!

Але Осадчий і на думці того не мав. Він цілком спокійно слухав салдатську белькотню й тільки іноді, видимо, і йому уривався терпець; тоді він смикався наперед і намагався спростувати салдата. Та куди там! Салдат не звертав на нього жадної уваги, що далі він говорив, голос йому все більше й більше ставав крикливиший. Ніби не ми, вдвох з Осадчим, були його єдиними опонентами, а тут, у волосному дворі, зійшлася вся всеросійська контр-революція, яку він мусить розтрощити на друзки.

Я вже перестав покладатись навіть на Осадчого. Я гаразд знов, що все це скінчиться недобре, і мене вже не цікавили деталі цього кінця. Я навіть звикся за ці кілька хвилин салдатської промови з неминучістю небезпеки і вся гострота відчуття її — для мене вже минула.

З височини нашого воза було видно далеко за волосне подвір'я. Сонце спускалось до обрію і в багряному океані бовваніли за слободою далекі вітряки й байрак. Мов із в'язниці, я задивився на ті неосяжні простори, де нема ні натовпу, ні Осадчого, і не чути салдата, і в ту ж мить згадав чомусь за кавуни, що я їх купив був на базарі перед сходкою і залишив у сторожовій комірчині волосної хати. Я сумно подумав, що кавунів

тепер нам, без сумніву, не їсти, й мене оланувала досада. Щоб якось розрадити себе, я почав гадати, що б оце я робив у дома. Я міг би піти до Просвіти, там я побачив би Нюсю і ми пішли б із нею за місто — в поле, або на соборний цвинтар. Для цієї Нюсі я потай від матері замовив одній черниці вишити українську сорочку і на іменини, що будуть через півтора місяці, я подарую їй цю сорочку. Якщо мої справи з репетиторством будуть і в Харкові добре, куди я переїду з осени до університету, я, певно, поберусь із Нюсею. Мені трохи прикро, що вона „Нюся“, а не „Ганна“, бо „Ганна“ попри всі мої старання ніяк до неї не прищеплюється: я давно вже помітив, що Нюся взагалі ще не гаразд усвідомилась, а з другого боку вона боїться, що її ім'я будуть плутати з „Гапкою“. А „Гапка“ — це ж!.. Це то так, але я хотів би спитати Нюсю, чим ім'я „Гапка“ гірше від її прізвища — Соломаха? Я розумію власне, чого Нюся так часто натякає швидше нам побратись, і це дратує мене вкрай. Я прекрасно бачу, що вона й за чорта ладна б піти, аби тільки мерщій позбутись свого жахливого прізвища...

Леле, я не знайшов утіхи в своїх міркуваннях про Нюсю. Мене навіть розсердили вони. Тепер я міг би вже, не зважаючи ані на що, байдуже злізти з воза й проштовха-

ти собі дорогу на вулицю, щоб найняти першого стрічного дядька одвезти мене до міста. Та саме в цей час салдат скінчив свою балаканину і під співчутливий і захочливий гамір зліз із воза. Тут саме б і мені з Осадчим злізти та піти собі далі, хоч і переможеними але все ж таки не зганьбленими і цілими, — мовчки вислизнути від небезпеки під загальний гамір. Але не з таких був Осадчий! Він почекав, поки навколо більш-менш утихомирілось, і тоді вже, не зважаючи на глузливі, а то й просто не-нависні погляди дядьків, він виступив. Він почав свою промову зовсім спокійно і незалежно, ніби нічого й не трапилось допіру.

— Люди добрі, братці, товариші! Я, розуміється, не вмію так балакати, як оцей товариш, що тут говорив, я буду просто, по-мужицькому, без математик... Хто ми такі? Я вас питаю, хто ми такі?... — Він стукнув себе у сухотні, увігнуті всередину груди і від того кінець останнього його слова одломився й трагічно забринів камертоном. Щось незвичайне дмухнуло з тих Осадчиних грудей на дядьків, вони затихли, як і перед цим, коли слухали салдата, і тільки моя постать у вишиваній сорочці під студентською тужуркою муляла їм очі. А Осадчий запалювався далі. Все нутро йому клекотіло, голос дедалі гучнішав, йому бракувало іноді потрібних слів, тоді

він допомагав собі мигами й усякими вихілясами.

— Ми українці! — гордовито відповів він сам собі й переможно подивився навколо. Я гадав, що сама тільки ця згадка за навісних „українців“, після салдатської промови, збурить сходку, але Осадчий не дав їм оговтатись. Він перейшов у контрнаступ і сміливо кинувся назустріч супротивній хвилі:

— А хто такі українці, я вас питаю! — і знову ж сам собі відповів:

— Та це ті, що їх гнітила цариця Катерина та цар Петро ще двісті років тому! А хто така була цариця Катерина, я вас питаю! Та це, не вам кажучи, була така курва, що...

Тут Осадчий знизив свій голос і по-домашньому почав розповідати дядькам соромітські подробиці з любовних царицініх пригод. Його не абияка фантазія допомогла йому в належний спосіб змалювати розпутний образ легковажної цариці, гнобительки славних запорожців. Він оповідав про неї такі бувальці й пригоди, що, певен, найпедантичніший і найсумлінніший історик, який би присвятив усе своє життя Катеринській добі, не знав би все ж таки й сотої частки з того всього, що тут так образно й щедро подав Осадчий дядькам у своїй промові. І — хочете вірте мені, хочете не

вірте, — але цим він переміг їх. Скоро зайшла мова про ті любовні авантури, як лиця дядькам пояснишали, стали приязно посміхатись і, з кінцем, дружній регіт на ввесь двір покривав нові детепи Осадчого. Навіть солдат, що недавно тут розносив нас на всі заставки, тепер, забувши, розявив рота і уважно слухав Осадчого, широко посміхаючись разом із іншими. А Осадчий гатив далі й далі. Слухаючи його, я мимоволі подумав, що коли б йому ще освіти трохи, з нього, далебі, вийшов би непоганий порнографічний белетрист. Скінчивши свої філіпіки, Осадчий зідхнув і підбив підсумки:

— Оці полюбовники Катеринині, оці блюдолизи прокляті (дядькам чогось подобалось це „блюдолизи“ і вони знову зареготали) і порозбирали запорізькі землі, а нас, українців, обернули в московську, кріпацьку неволю!..

Дядьки тепер жадібно слухали кожне його слово. Але що я кажу — „слухали“! Вони ковтали, всмоктували, вбирави ці слова, що їх, не запинаючись, кидав на всі боки Осадчий. Сталась метаморфоза, яку я не годен був зрозуміти. Цей Осадчий не тільки привернув їх до себе, ні — він владно поодмикав їм душі й вільно походжав там, як у себе в господі.

Хіба треба після цього казати, що він переміг! Коли взяти на увагу все те, що

могло з нами скітись, після моєї невдачі й салдатської агітації і цей фінал, що ми його тепер мали, — це буде більше за перемогу.

Осадчий провів постанову про добровільний податок з десятини на користь Центральної Ради, сходка ухвалила визнавати за єдиний свій уряд тільки Центральну Раду, вітала всі її універсали, протестувала проти вислання Богданівського полку на фронт і я запевняю вас, що коли б Осадчому заманулося, він міг би тоді запропонувати й не такі ще резолюції, і вони, без сумніву, пройшли б. Їх також би ухвалили одностайно, як ці, але думки про самостійність і separatний мир із німцями ще не вкладались тоді Осадчому в голові.

Назад із воза Осадчий злазив тріумфатором, а за ним і я, хоч і не такий урочистий, як він, але так би мовити, „при своїх“.

З пропозиції Осадчого секретар місцевої Просвіти розпочав тут же записувати нових членів і навербував їх під гарячу руку щось близько п'ятидесяти. Серед привітних, веселих селянських очей ми йшли з Осадчим обідати кудись до голови Просвіти, але мені, признаюсь, було сумно. Я просто-напросто заздрив Осадчому. Мене пекла досада: ось я скінчив мало не з медаллю гімназію і вся моя старанно придбана наука, як виявляється, для України, отут серед селян, на

сході, зовсім непотрібна, вона завалящий, нікудишний крам...

А ось цей невіглас Осадчий, що здатний тільки плести теревені про Катерину й запорожців, може зробити з дядьками чортзнащо. Він може з цією єдиною тільки сміховою об'їхати ввесь повіт і я тепер певен, що його успіх буде скрізь такий самий, як і тут сьогодні.

Деякі сумніви й розчарування стали мені входити в душу, коли ми йшли вузенькою вуличкою, одбиваючись від собачні, до голови Просвіти. Життя завертає останніми часами зовсім не туди, як я планував це собі, ставши свідомим українцем і вступивши до Просвіти. Я міркував собі так: я скінчив оце гімназію, досі гімназія була російська, тепер вона буде згодом українською, коли я скінчу університет, я буду за вчителя в цій гімназії, але, щоб гімназії не треба, щоб уся її наука була так таки ні до чого — я зовсім не думав, та й не хочу так думати! Треба, щоб у нас усе було, як у кожного культурного народу. Це добре діло, нема чого казати, анекдотами привертати дядьків до своєї нації!..

Я подивився на Осадчого, що йшов поруч мене і жваво інструктував голову Просвіти, і заспокоїв себе:

— Та ні, це зовсім не так воно все. У чому секрет успіху Осадчого? Він по-простому,

може, правда, занадто вже вульгарно, але найголовніше по-простому підійшов до дядьків. Треба й мені так. Тоді я не буду їм видаватись „буржуєм“, „паничем“, тоді вони зрозуміють мене. І, насамперед, к чорту цю студентську тужурку й вишивану сорочку. Особливо — вишивану сорочку. То зовсім інша річ піти в ній до Просвіти, чи там по місту ввечері, але на село — ні, досить уже!

Голова Просвіти перший пройшов у двір, і за хвилину ми увійшли через галерею, де на вікнах вистигали червоні баклажани, до низенького будиночка під бляхою.

Зсередини через одчинені двері до нас долинуло заржавіле скрипіння старого грамофона.

Настя Федорівна встала з дерев'яної канапки й ударила мене по руці.

— Ат, який же ви!..

Вона пройшлася по кімнаті і її довга, за пояс, коса тепло бліснула при свіtlі гасової лямпи. Дивна річ, у цьому мені самому ніяково признатися, але це так: Настя Федорівна вабить мене більше ззаду, ніж спереду. Коли я дивлюсь на її обличчя, я помічаю, що в неї трохи завеликий рот, і коли б її губи, що пашать пристрастю, були трошечки тонші — це було б їй на краще; в неї до того занадто плескате чоло і на ньому

тридцять років, що має Настя Федорівна, позначились двома продовжніми зморшками. Але, коли я дивлюсь на її анфас, мене охоплює якесь тривожне і разом приємне хвилювання. І це не через те, що в Насті Федорівни буйно здіймаються й ось-ось, здається, розірвуть тоненьку перкалеву сорочку пишні груди, за які я можу ручитися, що вони ще не знали справжніх обіймів кохання,— я хвилююсь і ладен кожної хвилини засвідчитись їй у шаленому коханні тільки через те, що там, позад цієї блюзки, чола й губів ліньки спадає долу прекрасна, довга, чорна коса!

Ця коса така пухка, її так подразливо-недбало заплетено, що я ладен одмовитись виrushati відціля не тільки кудись на поїзд, щоб десь мітингувати з Осадчим, але й їхати через тиждень до Харкова торувати собі через університет мудрий шлях до станів-ких життєвих підпор. Аби тільки торкнутись губами цієї коси і аби ця коса... (ах, що я кажу!) аби ця коса зашморгнула налигачем мою шию.

Власне кажучи, як добре зміркувати, то всі ті мітинги, з'їзди, постанови та навіть і голодний, мерзлий університет — то суєта. Суєта суєт і всячеська суєта. А тут, у цій кімнаті, перед моїми очима — реальне, затишне і, головне, певне, Настя Федорівна — „не фантастичні думи, фантастичні мрії“,

а цілком конкретне: прийди і візьми. Вона — не маніжна й легковажна Нюся...

Тут я мимоволі порівнюю їх прізвище: Соломаха і Худолій, і мені стає ніби соромно за це блюзнірство.

Худолій — мені нагадує трохи Гамалію, Палія, — взагалі від нього одгонить чимось козацьким і капітальним минулим. Мені навіть шкода, що коли Насті Федорівні судиться колись згодомстати Федоренковою, вона втратить своє прекрасне прізвище.

Але суть не в тому. Настя Федорівна вчителює. Отут під містечком її батько має з десять десятин. А за вікном їхнього затишного будиночку садок. У тому садку тихо й затишно. Це ніби про нього — „Садок вишневий коло хати, хруші над вишнями...“ У цьому садку мені солодко б відпочивалось. Я можу теж учителювати тут, у цьому ж містечку. Коли все заспокоїться, ми вдвох знову ходитимемо до Просвіти (оті промови треба облишити — з якої речі мене ввесь час посилають, хай попоїздять ще інші!), наші діти, якщо вони будуть, говоритимуть змалку по-українському. Взагалі тут передо мною в перспективі стільки при надного, що то тільки здуру можна одмовитись від того щастя, що саме тобі лізе в руки.

Настя Федорівна знову пройшла по кімнаті, гулко стукаючи по підлозі закаблуками

без гумок. Ці стуки трохи прикрим відгуком озвались мені десь усередині — провінція! Невже не можна купити в місті в першого-ліпшого чистильника чи в базарній крамниці гумок. Настя Федорівна підійшла до вікна й томно склонила скронею до шибки. Вона штучно закопилила губи й удає, що сердиться. Воно то правда — який же я невихований: узяти й обійтися, не співавши, дівчину за талію. Це вже занадто вийшло по-парубоцькому. Я навіть (вайло!) незgrabно торкнувся пучками її грудей.

Я підвівся з канапи, щоб перепросити Настю Федорівну. Вона стояла до мене боком і нервово сіпала краєчок тюлевої завіски. Її профіль обрамляло темною чадрою лише, трохи розтріпане волосся. Я пильно глянув на неї, і зненацька мої очі знову впали на її косу, що чорним потоком виринала поміж бланками білої блузки й пропадала десь у сутінках. Ноги мені затремтіли. Я рвонувся до неї і, замість того, щоб перепрошувати, скопив за скроні її лице, владно повернув його до себе й поцілував у самісіньку пухлину губів. Від несподіванки першу мить вона заніміла, потім уся подалась назад і боляче стукнулась головою об шибку. Я жахнувся й пустив її: невже шибку розбито? Ні, ні, шибка ціла! Настя Федорівна перелякано дивилась на мене й не могла вимовити слова. Я на всякий

випадок помацав ще рукою шибку. Та ні, шибка зовсім цілісінька, навіть тріщини немає. Проте, для обережності я мусів трохи змінити свою позицію: я став сам спиною до вікна, а Настю Федорівну легесенько одсунув набік і благаючи простер до неї руки. Її лице зайнялось таким полум'ям рум'янців, що аж мені стало парко, ніби я оце глянув у одчинену піч льокомотива. Я ворухнувся до неї. Вона скулилась, як перед ударом. Тоді знову щось підкололо мене. Я щосили охопив її гладкі плечі, притиснув до себе її торс і, не бачучи нічого, почав цілувати перед себе навмання, куди попало. Тепер вона пручалась у моїх обіймах, прудко одвертала на всі боки голову, вигиналась і мої сліпі губи з розмаху впивались у її шию, підборіддя, краєчок уха. Її жар передавався мені з подвійною силою і це підсмажувало мене ще більше. Я шаленів. Захлинаючись поцілунками, я шипів божевільні слова.

— Настю!.. А, чорт!.. Я ж вас, Настю... Ти чуєш? Настю, мила... Я тебе так кохаю!..

Через неї ніби пробігла раптом блискавка. Руки втратили силу, голова стомлено склонилася на плече, густі вії покрили очі, вона вся обважніла й ніби поточилася на ногах. Я вперше відчув її не абияку вагу й серйозно подумав: ану ж бо й справді впаде, а я, гляди, ще й не вдержу її. Тоді я міцно вперся ногами в підлогу й сильніше обій-

няв її спину. Настя Федорівна, справді, трохи зсунулась долу в моїх руках. Вона стомлено прошепотіла:

— Пустіть... Ну, пус-ти мене... пусти...

Ага, „пусти“! „Пусти“, а не „пустіть“ Мене закортіло звірити це „пусти“ в її очах і я нахилився до її голови. Її груди пружно вперлись у мої, і нараз моя долоня намагала на її спині косу. Коса!

Утративши рештки членності й тверезого розуму, як стеряний, я грубо повернув її потилицею до себе і дав собі волю цілувати її прекрасну косу. За хвилину вся коса розплелася і чорні пасма важким серпанком вкрили мені лиць. Я ввесь поринув у те запашне волосся, мов одірвався від землі й полетів у чудовий, феєричний космос. Нараз Настя Федорівна зойкнула й шарпнулась убік. Потім, як підтятка, вона поточилася на стілець у кутку. Я застиг із простертими руками...

Тепер тільки я почув настирливий і вперше — удаваний, а не справжній кашель Осадчого. Він стояв на порозі й лагідно посміхався.

— Чорт! — виляявся я сам до себе й поправив на собі зім'яту сорочку й розкуйоване волосся. Настя Федорівна залишилась у кутку на стільці й закрила лиць руками. Осадчий вийшов на середину кімнати й лукаво посварився мені:

— От за такі штуки вас на Січі киями б вибили!

Мені хотілось окриситись: іди під три чорти з своїми Січами й киями! Дурня шматок! Але я, розуміється, і навзнаки не давав, що серджуся. Я тільки страшенно зашарівся й ніяково ступив назустріч Осадчому. Осадчий по-дружньому тріпонув мене за руку й тоді вже поважніше промовив:

— Ну, любоші — любощами, а справа — справою! Збирайтесь. Через півгодини вже поїзд буде.

Я тоскно оглянувся по кімнаті, шукаючи свого кашкета й пальта, а в мислі лаяв Осадчого: і завжди його притарабанить чортяка невчасно!

А втім я ж сам із Осадчим удень коло цукроварні умовився, що чекатиму його в Насті Федорівни аж до вечірнього поїзда й за цей час проінструктую її, як треба впорядкувати просвітянську бібліотеку.

Але я не міг, розуміється, дати це Осадчому на виправдання. Мені треба було конче хоч п'ять хвилин іще побути з Настею Федорівною, договоритись із нею до чогось певного, але Осадчий квапив мене:

— Скоріше, скоріше, а то ще поїзда, сто чортів йому за пуп, прогавимо.

А тут, як навмисне, я ніяк свого кашкета не знайду. Настя Федорівна сидить так само непорушно в кутку й важко

дихає. Від сорому вона не може підвести голови.

Що за чортовина — кашкета ніде нема! Я мотаюсь по всій кімнаті, але мої шукання марні — нема. Та ні — це просто якась омана: де ж мій кашкет?

Осадчий починає хвилюватись. Він то витягає, то знову ховає свого одоробала — годинника й нетерпляче тупсає по кімнаті.

— Двадцять хвилин залишилось ай-яй-яй! А до станції ж іти принаймні п'ятнадцять, потім — квитки, по вагонах тіснота, не влізеш сразу... Ех, Київ би на вас треба, Київ!..

Я вже зовсім спантеличився — ну де ж, справді, може лежати кашкет?

Може він упав за дерев'яну канапку? Я підбіг до канапки, з гуркотом одсунув її геть і поліз накараки до стінки. Нема. Тьфу!

Я спересердя плюнув і вирішив спочатку одягнути пальто, а потім уже знову пошукати кашкета. Пальто вже на моїх плечах.

— Мандата ж не забудьте! — уже сердито каже від дверей Осадчий. Я шукаю в боковій кишені пальта своє посвідчення від Української Повітової Ради, що дає мені право виступати від її імені на всяких зборах, сходках та мітингах.

Згорнуте посвідчення таки лежить у кишені. Ось воно. Але щось штовхає мене розгорнути папірця й подивитись на нього. Я розгорнув і...

Мені аж мороз побіг поза шкурою: печатки на посвідченні нема!

Я перевів вирячені очі на Осадчого й ледве промовив:

— Товаришу Осадчий!... Цей... сучий син Кіяшко, отой писар із повітової ради...

Осадчому вже зовсім урвався терпець:

— Що там іще? Ви ж розумієте — ми спізнимось! Вісімнадцять хвилин залишилось!

Він тиче мені з дверей годинника, але на годинника страшно навіть і глянути: там, на здоровенному цифербліяті стрілка вже осьось покаже за чверть восьму. Мені стає моторошно і я боюся закінчiti свою фразу.

Осадчий гнівно шарпається до мене:

— Та в чому річ? Кашкет?

— Кіяшко, розумієте, забув стукнути печаткою, нема...

Осадчий вирвав із моїх рук посвідчення, глянув і осатанів:

— Та куди ж ви дивились, трясця вашій мамі? Що ж тепер робити? Ви ж знаєте, як тепер — скрізь більшовики, анархісти, дезертири, та вас же без печатки заарештують!..

Я все це прекрасно знат, але що ж його робити! До Кіяшка, що в нашему повітовому місті, відціля двадцять верст, до місцевої Просвіти півгодини йти та й чи потрапиш голову з печаткою?

Розпухла вхопила мене своїми холодними обценъками. Тепер уже я, як зацькований,

бігав по кімнаті з кутка в куток, а Осадчий стояв на місці й рвав на собі волосся на потилиці.

На цю сцену стрепенулась і озвалась, кінець-кінцем, із кутка й Настя Федорівна. Вона підвела червоне лицє й стурбовано спитала:

— Що таке там трапилось?

Осадчий безпорадно побіг до неї:

— Настя Федорівна! Голубонько! Ну, як вам це подобається, — тютя чортова.— Він гнівно махнув рукою в мою сторону.— Ви уявляєте — нас ждуть на ранок, люди зберуться, а він печатку забув поставити. Печатку! А тут до поїзда залишилось... — він знову поспішно витягнув годинника і майже застогнав: — п'ятнадцять хвилин!..

Настя Федорівна непорозуміло терла рукою чоло, потім поволі спустила на коліна руку й тихо проказала:

— Знаєте, що? Може...

Осадчий вцепився їй у руку й застиг у нетерплячці:

— Ну? Що?

Настя Федорівна нерішуче спитала:

— Може якусь іншу печатку прикладти можна? Тут у батька є одна...

Осадчий, як на пружинах, підскочив.

— Ідея! Єсть! Мерщій. Ради бога, серденько, мерщій!..

Він майже зірвав її з стільця й потягнув до сумежної кімнати.

І тільки но Настя Федорівна підвелась із стільця, як я побачив на тому місці, де вона допіру сиділа, свій студентський, пожмаканий тепер кашкет. Я метнувся до нього й почав виправляти йому околичку й криси. Мене просто обурила така незграбність Насті Федорівни — щоб розсітись отак на кашкеті й ні гу-гу! Та ще ж і кашкет новий... Це ж просто...

До кімнати влетів захеканий Осадчий, а за ним заклопотано задріботіла ніжками й Настя Федорівна. Він вихопив у неї з рук печатку й почав голосно читати її під лямпою.

— Правлені... Тростя-нець-ко-го общества по-тре-би-телей.

Осадчий подумав мить, заплюшивши очі, потім категорично заявив:

— Нічого. Чорт її бери, якось проскочить... Чорнила! — Настя Федорівна метнулась до столу по каламар і ручку. Осадчий зиркнув на годинника і закричав:

— Тринадцять хвилин! Ми пропали! Чорнила мерщій!..

Ручка йому танцювала поміж пальців, Він пролив на підлогу чорнило, але печатка вже готова. Осадчий стукнув нею перше по своїй долоні, а потім пригнувся і щосили припечатав мое посвідчення.

— Єсть! Біжім! Бувайте...

Ми вихром вискочили на вулицю.

— Я ж так і зناх—спізнились!—промовив, ледве переводячи дихання, Осадчий і закашлявся.

Я теж захекався, аж у горлі стало гірко, і схопився за груди. Там, усередині мені творилось щось страшного: мое серце било на сполох у всі дзвони; ось-ось воно проб'є мої ребра, розсіче шкіру й випаде геть. Ні— в мене таки є, очевидно, якась сердечна вада і ця біганина й мітинги тільки псують мені здоров'я.

Але ми спізнились. Поїзд уже стояв на станції і грізно пихтів, готовий зірватись у дальшу путь.

Ми вскочили у дерев'яний станційний будинок. Кепсько освітлена заля III кляси вже спорожніла.

Ліворуч, у кутку, де звичайно, перед поїздом нетерпляче мнуться в черзі до каси пасажири, не було вже нікогісінько. Флегматичний касир усередині каси ліньки позіхнув і простягнув до віконечка руку — зачинити касу. Осадчий навіть не обернувся до каси, але я завагався.

— Товаришу Осадчий, а квитки?

Уже з перону до мене долетіло його сердите:

— Які там можуть бути квитки! Скоріше!

Та воно й справді — куди там купувати квитки! Сумна порожнеча залі III кляси замінилась перед нами страшною товчією й гар-

мидером на пероні. Перед кожним вагоном точилася справжня облога. Люди тиснулися, кричали, штовхали один одного, але, здавалось, що в середину вагонів ніхто не влезив. Натовпи коло кожного вагону зовсім не зменшувались. Мені від того шарварку аж помутнішало в голові.

— Ось бачите, що робиться! — кивнув мені скрущно Осадчий, і ми почали шарпатись коло вагонів. Але куди там! Коли передні не могли потрапити навіть на вагонні ступійки і тільки по-дурному змагались між собою, то що вже говорити за нас задніх! Ми ставали навшпиньки, заглядали через плечі й голови передніх, а нас лаяли, наступали нам на ноги й одштовхували. З вагонних дахів і буферів байдуже споглядали стовпіще салдати-фронтовики й спокійнісінько кидали на нас лущпиння. Ні, куди там лізти!..

Я навіть перестав тиснути на передніх і одійшов назад, де було вільніше.

— Ну, ясно, що нам сьогодні не їхати, якого ж чорта надвереджуватись і щматувати свої кволі нерви!

І знову мені спало на думку — суєта!..

Але Осадчий не відступав. Він навіть добрав способу, дарма що був маленький на згіст і крихкотілий, розштовхати сусідів і пробитись до східців. Він сперечався, огризався на всі сторони, крутився, як щупак

у ятері, і ось... Перед цим я іронічно дивився на його змагання і зловтішно думав:

— Ну, ну, покрутись, йолопе, а я подивлюсь, як ти спіймаєш облизня. І то ж дурне таке: бачить, що не протовпитися — ні, лізе навмання. Терпіти не можу метушливих людей!..

Але нараз я мусів змінити свою думку. Ви тільки подумайте: Осадчий доштовхався до самого входу і ось, стоячи вже на ступійках, він завзято щось доводив кондукторові. Кондуктор із ним сперечався, але я вже бачу, як кондукторове сперечання втрачає опір, кондуктор на каскади слів, що ними закидає його, жестикулюючи руками, Осадчий, відповідає дедалі млявіше, він перечить уже тільки так, для годиться. Ще одне слово — і він, далебі, пустить Осадчого. Зненацька позаду тривожно б'є другий дзвінок. Осадчий із горішньої ступійки обертається назад. Він, видимо, хоче звернутись до мене, але його очі не знаходять мене поблизу. Він стрибає очима по натовпу і одчайдушно кричить:

— Пане Федоренко! Федоренко, де ви?

Я неохоче здалека обзываюсь:

— Та ось же я, тут...

Я бачу, як лице Осадчому скривилось від досади, але то мене вже не хвилює. Я уклав тепер інший план і мудро розміркував собі так: якщо вже Осадчий чудом улізає до

вагона, ну що ж — добре. Хай він іде. Я — не Осадчий і на чудеса не здібний. Я повернусь собі назад до Насті Федорівни, розкажу їй усе, як воно було, попрошусь у її батьків переночувати, а завтра вдень я найму дядька й пойду додому. Я радів. Такий легкий і пріємний вихід із усієї цієї мороки, що її закрутів на свою голову Осадчий, мене захопив. Як, кінець-кінцем, усе виходить на добре. Я все зробив, що міг, але це ж не моя вина, що не можна дотовпітись до вагонів. Я повернусь до Насті Федорівни й ми сьогодні ж договоримося з нею до кінця.

Але ввесь мій план полетів сторчака. Я отетерів від подиву й хвилину не міг ні говорити, ні рухатись. Ви тільки уявіть собі: знайшовши мою самотню постать віддалік від тої метушні, Осадчий раптом стрибнув із ступійок — пробився назад через натовп і ось він обурений стоїть передо мною.

— Що ви робите?! — прошепотів він грізно і разом так здивовано, ніби я чинив тут якийсь жахливий, протиприродний злочин.

Цей поворот Осадчого був такий несподіваний, він застукав мене, як хазяїн завинилого кота на шкоді, що я не годен був щось відповісти йому. Я тільки промимрив якусь нісенітницю, але це не дійшло до Осадчого.

— Що ви робите?! — прошепотів він удруге і на цей раз у голосі йому забриніли тра-

гічні ноти. Але, бачучи, що від мене годі чогось зараз сподіватись, він стрепенувся і враз одмінився. Обличчя йому пояснишало, він ляпнув себе долонею по лобі й погодливо крикнув:

— Ну, нічого! Якось воно обійдеться. — Потім схопив мене за плечі, повернув спиною до себе і штовхнув наперед.

— Ідіть попереду і, будь ласка, без усяких там балачок!

Мене це застереження здивувало — хто б уже казало, а хто б і мовчало: „без балачок“! Я, либо нь, ще не зарекомендував себе балакучим.

Я хотів був обернутись до Осадчого і тепер собі спитати, що це він робить, але маленький поворот моєї голови випередив Осадчий.

— Ідіть і не обертайтесь! Ви що ж, може, тікати хочете?

Він міцно схопив мене за лікті й штовхав у дальній кінець перону.

Але ж, прошу, що з ним сталося і куди він мене штовхає? Ми поспішно минали вагони й перлисся до кінця поїзда, куди з самого початку й не пробували навіть смикатись. Мене почала брати злість, що він, справді, вигадав? Я хочу спинитись і рішуче заявити Осадчому, що годі, нарешті, клейти дурня, але в цей час він щосили штовхає мене в саму гущину натовпу біля

якогось вагону й голосно, по-російському, кричить:

— Дорогу! Больной! Слышите—больной?!

Крайні з натовпу під тиском мого тіла й окликів Осадчого збентежено оглядаються назад до нас і мимоволі розступаються. Це заохочує Осадчого. Він штовхає мене спантеличеного ще дужче і несамовито кричить:

— Не видите — больной! С ним может быть припадок... Пустите, я на Собурку *) его везу!..

Чуючи назву цієї богоугодної установи, пасажири шарахаються від нас. За хвилину ми вже коло дверей. Кондуктор перепинає нас, але в цей час б'є третій дзвінок. Позад нас зчиняється щось страшне. Про нас уже забули. Останній могутній струмінь людської енергії зривається з перону і, як корок через шийку пляшки, вштовхує нас у вагон. Кондуктора зім'ято й він немилосердно лається десь під моєю лівою рукою. Позаду нас — вакханалія.

Розтинається протяжно гудок і поїзд рушає. Ми поїхали. З перону востаннє долинають до нас розплачливі крики і зойки. Ось вони завмирають і тікають назад, назад. Поїзд перебігає стрілками на нову колію і прискорює рух. Крізь запітніле вікно в две-

*) Собурка чи Собурова дача — лікарня для божевільних у Харкові.

рях, що насупроти, я бачу високі сосни. Ми мчимо вже бором. Значить — факт, ми таки влізли в поїзд і їдемо.

Пасажири поволі заспокоюються. Вони „втряслися“ кожне на тому місці, де йому судилося їхати: на площині, на ступійках, на буферах і на даху.

Кондуктор зробив неймовірне зусилля правим плечем і лівою ногою, одпихнув шерсткою долонею чийсь карк і зник усередині вагону. На площині одразу повільнішало. Я полегшено зідхнув і поворував зім'ятими плечима.

Але Осадчого знов чогось мордує. Він ворушиться, потім рішуче лізе через мій перехилений бік і чieєсь коліно наперед.

— Ану, пропустіть мене, ми зараз увійдемо всередину.

Тепер я а ні скільки не сумніваюсь, що він і всередину ввійде, ба навіть сидітиме на лаві. Мені залишається тільки слухняно, не відступаючи ні на крок, ліэти за Осадчим. Я так і роблю. Ми вже вдерлись до коридорчику. У вагоні накурено, напльовано і люди один на одному. Тут, як і скрізь тепер у поїздах, — салдатня. Брудна, заросла довгими бородами, немита, вшива салдатня. Вона стомлено пообсіла всі кутки, куди тільки оком глянути, і майже не ворушиться. Мені здається, ніби ми потрапили до печери передісторичного віку. Я переступаю за

Осадчим через скоцюблені тіла, брудні чоботи й військові торби.

Раптом перед Осадчим хтось сердито забурмотів. Осадчий все таки сіпонувся вперед ще раз. Тоді вже зовсім роздратований хрипкий розматюкований голос кричить на весь вагон:

— Куди прьош!..

Але Осадчий і на думці не має, щоб поступитись. Він владно каже:

— Дайте дорогу, мені треба місце найти.

— Я тобі як дам по нюхалу — „місце“!..

Сіра постать у зібганій, землистій шинелі погрозливо підводиться. Ось-ось станеться бійка. По кутках починають ворушитись окопні люди й спросоння недобре поглядають на нас. Я бачу, що мені слід утрудитись і втихомирити Осадчого. Я лагідно беру його за рукав.

— Пан Ос... (я мимоволі глянув на землисту салдатську шинелю й сразу виправився) — товаришу Осадчий, ми й тут якось можемо примостились... ви того...

Осадчий немов би не чує мене. Він твердим голосом, що не припускає ніяких заперечень, каже до салдата:

— Я член української повітової ради, я маю завтра виступати на мітингу. Ходім! — обертається він до мене.

Видимо слово „член“ якось вплинуло на салдата, погляд йому, правда, залишився

той самий — упертий, ненависний і тупий, але він замовк і навіть, здається, оступився на бік. Я кажу — „оступився“, бо інакше Осадчий так легко не звернув би праворуч між лавами, а за ним контрабандою і я.

На нас дивився зацікавлено ввесь вагон. Десь у сусідньому купе хтось голосно зідхнув:

— Ох, доведе до погибелі нас ця Україна!..

Поїзд зменшив ходу. У вікні замигтіли станційні вогні, промайнули будівлі і — стоп! Поїзд занадто раптово зупинився і ті, що спали на лавах, від струсу попрокидались. Осадчий скористувався з цього.

Він, як старший до підлітків, почав розпікати заспаних салдатів.

— Що ж це ви, товариші, порозлягались тут, а вольному нема де й ступити. Так ніззя...

Протираючи очі, салдати забурчали:

— Порозлягався б ти так в окопах, отоді знав би!...

Але Осадчий перебив їх.

— Та що там у „окопах“! Всі ми страдали. Мені ось теж на мітинг треба завтра. Посуньтесь, товариші... Тепер нема панів, усі свободні, всім треба їхати!.. Сідайте, чого ж ви стоїте? — штовхнув мене під лікоть.

Я мимоволі, не ймучи йому віри, глянув на його руку і — повірите? — Осадчий сидів уже на лаві, а поруч нього було невелике

місце, де можна було, проте, досить зручно сидіти, тільки ногам заваджав якийсь оспалий ту́туб на підлозі.

Поїзд знову рушив.

— Ну, ось ми й поїхали, — лагідно промовив у просторінь Осадчий, немов ми тільки допіру влізли в поїзд. Десь під підлогою знову одноманітно затакали колеса, Осадчий заспокоївся, скутився і заснув. Навколо знов захропли салдати. Очутився нарешті і я. Винахідливість і спритність Осадчого піднесла мене й тепер заколисувала, як дбайлива ненина рука. Я любовно подивився на нього й подумав:

— З такими наша справа не загине! Коли б же їх тільки більше було...

Тепер я міг уже вигідно обіпертись спиною об стінку й мирно підбивати денний баланс своїм удачам і невдачам. Розуміється, я почав найперше думати про Настю Федорівну. Зараз вона спить. Рожева ватна ковдра тепло накриває її тіло. На подушці розмежувалась її пухка, чорна коса. Коса!..

Мені захотілось спокійно заснути з думкою про цю косу, але я не можу спати сидячи. Від цього мені принаднішою і близчкою стає в уяві м'яка постіль, ковдра і та коса, і сама Настя Федорівна. Мені шкода, що я не договорився з Настею Федорівною ввечері, але я неодмінно цими днями приїду й доведу все до логічного кінця. Мене обій-

кає пестливими обіймами мрійна журат і легенько перекидає з долоні на долоню моє серце. Мене кортить заспівати якоїсь сумної пісні, вимовити невимовне, але у вагоні — цього не можна. Я дістаю з кишені цурпальчик старого олівця, записну книжечку й пишу вірша. На темному зім'ятому папері, в тоскній імлі вагонного ліхтаря виростають напрочуд легко і швидко рядки — діти моє надхнення й кохання. Ось я вже й написав вірша. Вірш вийшов досить хороший і інтимний. Ви тільки послухайте його.

Стихни, стихни, скаменися,
Моє ж ти серденько,
Бо все плачеш, як дитина
Без батька, без неньки.

Нащо, серце, полюбило
Так щиро дівчину?
Мабуть, серце, родилось ти
На лиху годину.

Кличе, кличе серце долю —
Нема ж йому долі,
Хоче вирватись на волю, —
Нема ж йому й волі!..

Не найти тобі ніколи,
Моє серце, долі,
Не побачить на цім світі
Козацької волі!..

От тільки мені клопіт із заголовком. Як його назвати? Я перечитав ще раз вірша і тоді мені одразу спало — серце. Прекрасно. Вірш зватиметься „Серце“. Я його присвячу Насті Федорівні. Вона страшенно любить слу-

хати мої вірші. У домашньому колі вона та^ж
і рекомендує мене: наш письменник, і я
чуло в її голосі повагу й гордощі („наш“ —
себто український). Настя Федорівна каже,
що в мене, без сумніву, є талант і, коли буде
послати мої вірші до Києва, їх би там напевно видрукували.

Мені намуляло спину і я схиляюсь на
Осадчого, що безтурботно сопе. Обшибку
б'ються і розбиваються дрібненькі краплі
осінньої мжички, потім течуть долу печальними
струмками і зникають у темряві.

Еге-е! Надворі пішов дощ. Поїзд мчить
далі і одноманітно татакають на рейках
колеса.

Здорожені, з припухлими повіками, у зім'ятому й припорощеному одязі вийшли ми з Осадчим на перон маленької вузлової станції. Ранок ясний і свіжий. Повновидесонце, наче і справді воно сьогодні має світити й пекти, весело посміхається в калюжах між рейками, але це ранкова омана: тепер уже кінець жовтня і це останні соняшні дні. Мені шкода, що кінчилось літо, перше літо революції, літо України й моого нового негімназіяльного життя; я зажурено дивлюсь на бентежне, пожовкле листя станційного явора й мені хочеться сісти отут край подовбаного брудного перону і помріяти трохи. Але Осадчому все ніколи. Він швидко,

мало не вистрибом обминає калюжі і підганяє мене:

— Чого ж ви одстаєте? Ходім мерщій...
Тут десь певно вже піджидає нас Дунда.

На пероні — метушня. Салдати з своїми казанками тупцяють коло будки з окропом і харчової ятки. Я за Осадчим не без зусилля видираюсь, нарешті, з того тиску й ось ми вже в затишку біля дерев'яної станційної стіни. Але на пероні ніякого Дунди нема. Осадчий уважно роздивляється на всі сторони, потім прилипає чолом до шибки, прикладає до скроні долоню й удивляється всередину станції. Ах, ця ще мені провінціяльщина! Я хочу якось одвернути від неї Осадчого.

— Що ви там шукаєте? Можна ж зайти всередину й спитати.

— Не мішайте, будь ласка... Да, да-а, це ж у третьому вікні, а не в четвертому сидить Іван Прокопович.

Осадчий переходить, бурмочучи собі щось під ніс, до другого вікна й знову виробляє ту ж саму церемонію. Я важко зідхаю й до себе говорю:

— Боже, який ми, українці, некультурний народ!..

Осадчий щільніше присунувся до вікна й, наче це йому сільська вулиця, удавано кахикнув. Певно його не помічено, бо він постукав пальцем у шибку й голосно сказав у вікно:

— Іване Прокоповичу! Чуєте, Іване Прокоповичу! А вийдіть но сюди...

Осадчий на мигах пояснює комусь у вікно. Я вже зрозумів: оцей Іван Прокопович і є той телеграфіст Дунда, що мав підготувати тут ґрунт для нашого виступу.

Осадчий висякався на перон і замислено проказав: — Дивно: чого ж це пан Дунда не вийшов до поїзду? Гм... Так це справді кепська прикмета. Але ось і сам Дунда.

На перон поволі, ніби навіть знехотя, вийшов похмурий, цибатий чоловік у великому кашкеті з жовтими телеграфними канцами. Він незадоволено зморщився від свіжости повітря, кашлянув, подивився мляво довкола і завернув до нас. Певно він був у житті крайній мізантроп і одчайдушний п'яниця. Принаймні за це говорили червоний довгий ніс і брезкий з саркастичними зморшками вид. Я бачив його вперше, але чогось одразу зміркував, що Дундою ніхто інший і не міг бути, окрім нього.

Видимо, наш приїзд не дуже його тішив. Він підійшов до нас, сунув руку Осадчому, критично глянув на мене і вже після цього одрекомендувався:

— Старший телеграфіст Іван Прокопович Дунда.

На мить у його голосі промайнула самоповага і навіть піднесення, але проказавши роздільно своє прізвище, він знову

впав на виду і на голосі в смертельну зануду.

— Так ви оце, значить, і приїхали... да...

Осадчий здивувався:

— А як же, ми ж умовились ще у вівторок із вами!..

Дунда тупо оглянув перон і втягнув у комір довгу, голу шию.

— Ходімте краще трохи далі, все одното мое діжурство вже скінчилось.

Дундин холодок стурбував Осадчого. Він уявив його під руку й ніжно запитав:

— Ну, як тут у вас, Іване Прокоповичу, справи? Нічого такого не трапилось, усе гаразд?

Дунда не одразу одповів. На залицяння Осадчого він збочив трохи ліворуч, визволивши свою праву руку, й, очевидно, твердо поклав собі не заходити з ним далеко.

— Та що ж „справи“ — он більшовики кажуть, Харків уже взяли. Щодня по два ешелони їхні через станцію проїжджають.

Осадчий не задовольнився з його відповіді й насупився:

— Ну-да, але як у вас із зборами? Всіх оповістили? Багато буде народу?

Дунді набридло грати з нами в піжмурки і він одверто бахнув раптом таке, що Осадчий аж зупинився і присів.

— Бачите... Що там говорити про збори!

Завтра тут може вже бути більшовицьке начальство і тоді...

Дунда роздратовано, наче ми були в цьому провинні, кинув нам:

— Ну, що я їм тоді скажу з своєю Україною?

Осадчий отетерів:

— Цебто як?..

Дунда вже зовсім визвірився: — Та ось так — нікого я не сповіщав і ніяких зборів не буде! Не такий тепер час, сами знаєте: я жонатий, у мене двоє дітей, без служби мені капець...

Дунда показав рухом рук навколо шиї петлю.

Між нами з хвилину тривала гнітюча мовчанка. Як і завжди, перший оговтався Осадчий:

— Те-те-те! Та он воно що! Е ні, це треба ще обміркувати.

Я здивовано подивився на Осадчого:

„Власне, що там ще міркувати! Нас зраджено найганебнішим способом і які тут ще можуть бути міркування!“

Осадчий спинивсь і знову взяв Дунду за лікоть:

— Це все нічого! Ми ще поміркуємо... Так же одразу не можна... Це ваша хата, голубе?

Дунда глухо буркнув:

— Да.

— Ну ось і добре,— зрадів Осадчий:— Да- вайте зайдем до вас і про все це погово- римо.

Дунда випалив у один вибух усю свою злостивість і тепер остаточно виснажився. Йому стало до всього байдуже: він побачив, що від Осадчого йому так легко не одка- раскатись.

Осадчий одчинив хвіртку й пропустив у неї наперед Дунду.

Я не уявляв, що ми ще можемо робити в Дунди після всього, що сталося, але не за- лишатись же мені на дворі! Своєю постаттю я замкнув кінець нашої невеликої, але пе- чальної процесії.

У сінцях загавкало на нас Дундине цуценя. Дунда сердито вдарив його передком по випнутих, драбчастих ребрах і цуценя зали- лось жалісливим скавчанням на ввесь двір. Це прокляте скавчання, від якого немило- сердно ляшить у вухах, одразу ж створило для нас у Дундиній хаті несприятливу ат- мосферу. З хати рипнули двері й відтіля висунулась розпатлана жіноча голова.

Наші три постаті заповнили маленьку кім- нату з низькою стелею. Дундина жінка пос- пішно зникла за дверима, а в кімнату ви- котилось клишоноге лобасте хлоп'я, і за ним несміливо подалась наперед каправа, замурзана дівчинка. Дівчинка обіперлась об одвірок, засунула до рота пальця й вивалила

на нас голодні очі. Лобастий Дундин спадок перекотив свої куценькі гіллячки до мене й безцеремонно спитав:

— А со ти мені приніс, дядя?

Дунда обережно повісив на вішалку свого кашкета з широкими крисами на пружині й загримів на сина:

— Ступай вон, дурак!

Дітвора, як горішки, притьом щезли з кімнати, а Дунда нервово показав пальцем до сусідньої кімнати, де чепурилася його жінка:

— Ну ось, бачите, яке виховання! Не дивишся сам — розбійниками виростуть... Хіба можна в таких умовах працювати!..

Я співчутливо промимрив: — Да..., але Осадчий заспокоїв Дунду:

— Нічого, Іване Прокоповичу; перемелеться — мука буде, зате хлопець який росте, козак — не хлопець!

За дверима почулось сердите шепотіння й метушня, і раптом несамовито залементував Дундин „козак“.

Осадчий устав і навшпиньках підійшов до дверей:

— Галино Никифорівно, навіщо ж ви так зобіджаєте? Хлопець же нічого такого...

З-за дверей на цей раз долетіло високе жіноче сопрано:

— Да как же с ним інакше! Сколько раз говорила ему!..

Від цих слів хлоп'я зайшлося ще дужче. Плач, ляскотіння по голому тілу, крики. В хаті зчинилось справжнє пекло. Дунда підійшов до дверей і гнівно тупнув ногою:— Замолчать, мерзавець, а то випорю!.. Хлоп'я одразу ж замовкло і в хаті стало, як після смерти, тихо. Осадчий пройшовся по кімнаті, потираючи ніби з холоду кулаки, й почав угодовничати:— Да, це все, конешно, правда; це, справді, Іване Прокоповичу, того... але не можна ж унівати... До цього треба підійти спокійно... Сказано: біда біду перебуде, одна згине — друга буде, абож знову таки, як Богдан Хмельницький казав: буде так, як буде, а буде так, як бог даст...— Осадчий, наче він розв'язав цим усі Дундині сумніви, радісно розвів перед ним руками: — Ну, ось, бачите! Чого ж вам іще?..

Дунда понуро мовчав, струшуєчи зі столу крихти хліба. Двері з сусідньої кімнати зарипіли й до нас вийшла худезна Дундина дружина. Вона непривітно подала нам довгу тонку руку й поспішила зникнути в сінцях.

Дунда, упоравшись із крихтами на столі, перейшов до стільців, де порозвішувано мокрі рушники й дитячий одяг.

— І вічно порозкидає скрізь!..— досадно буркнув він, загрібаючи все те жужмом і виносячи до другої кімнати. Осадчий вирішив, що він уже досить переконав Дунду, і перейшов тепер до конкретного:— Так,

знаєте, Іване Прокоповичу, треба буде якось зібрати людей. Важко тільки — підняти національну свідомість і культуру. Понімаєте? А далі все піде, як по маслу...

Дунда знову бабрався коло якогось шитва на кріселку й сердито бурчав: — Ганчірки всякі!..

Осадчий збоку глянув на Дунду і знов завів своєї: — Да... так ми, значить, зробимо так: підемо втром на станцію між публіку й сповістимо всіх. Промовлятиму я і пан Федоренко. Вас, Іване Петровичу, я прошу тільки роздати літературу...

Двері з сінець зненацька одчинились і відтіля залунав категоричний голос:

— Ваня! Ты никуда не пойдешь! Слышишь?

Осадчий аж дригнув, ніби хтось заніс йому ніж у спину.

Нове діло! — маєш. Тут справді таки страшні перешкоди, що їх ми навряд чи переможемо. Але, на щастя, ті рішучі жінчині слова справили інший ефект. Дух суперечності й непокори опанував Дунду і він сказав коротко, але твердо:

— Галя, дай закусить что-нибудь, мы сейчас идем.

— Я повторяю тебе — ты никуда не пойдешь!

Дунда стукнув кулаком по столу й гримнув на цей раз по-українському:

— Галю, снідати, я сказав!!

Осадчий заметувшився між Дундою і дверима:

— Та цитьте, голубе! Ну, навіщо ж ви так!.. Ай-яй-яй... Галино Никифорівно, ви не турбуйтесь, серденько!.. Ми швидко й повернемось...

У сінцях настала розлютована, уперта, замкнена в собітиша. Дунда сам подоставав із шахви холодну бараболю, оселедця, хліб і запросив нас. Щоб не поглиблювати родинної сварки, ми з Осадчим членою одмовились. Дунда заліз за стіл, і тільки но спустилось на кріселко його довгасте незграбне тіло, як він дико заревів і рвучко підскочив. Ми похопились з місць. У чому річ? Дунда перелякано помацав себе позаду, глянув на кріселко й закричав:

— Опять иголки везде поразбрасывала!! Чорт!..

Сінешні двері щосили грюкнули, аж затримтели стіни. Дундина дружина глипнула на нас вовчими очима і погордливо зникла в сусідній кімнаті. Атмосфера ставала до неможливого напружена. Дунда гістерично крикнув до дверей:— До каких пор, я спрашиваю тебе, это будет продолжаться?..

На відповідь йому знову сердито грюкнули двері. Мені вже до нестями осточортіла ця морока з дверною пантомімою, у голові мені стукало і хотілось якнайскорше вийти на

свіже повітря. Я благаючи подивився на Осадчого. Той ніжно погладив Дунду по плечу, примовляючи:— Нічого, нічого, голубе... Ви пойдете собі спокійненько і підемо. Це все міне... Не треба тільки собі кров псувати.

Дунда назовні заспокоївся, але всередині йому все клекотіло. Він заходився завзято жувати сніданок і квапився знайти собі місце розрядитись від того накипу, що ним нагородила його жінка.

Він проковтнув останній шматочок хліба й ми, поки Дунда ще не вивітрився, поспішили скерувати його розрядку на поле рідної справи.

Повертались ми на станцію, охоплені всі втвох піднесенням і гарячковістю. Дунду вже не треба було умовляти й підганяти: він сам старанно й легко балансував коло тинів край баюр і метко перестрибував через невеличкі калюжі.

Нам не довелось морочити собі голову над тим, як зібрati авдиторiю. Вона була вже готова. Випадок і тут став нам у пригодi: пiвгодини тому на станцiї вiдбuvся самосуд над якимось кишеньковим злодiєм i скривавленого бiдолаху вже одвезли до мiлiцiї, але натовp не розходився. Перед нашими очима було збурене мурав'їне гнiздо, що стороtno галасувало й уперто чекало

ще чогось. Представник залізничного комітету востаннє замахав руками, закликаючи громадян до спокою, і знесилений, втративши всяку надію вгамувати натовп, стрибнув із вокзального ганку, враз потонувши в натовпі.

Ситуація, признаєшася, була далека від українського питання й узагалі національних справ, але Осадчому вона видалась чомусь за сприятливу й слушну.

— Це дуже добре, що така подія випада, — народ саме розгарячився!.. Я почну перший, а ви, пане Федоренку, — уяві мене за петельки: — тимчасом приготуйтесь. Пане Дунда — ви під час наших промов понюхайте, чим дихають маси, а під кінець роздасте літературу.

Дунда одразу ж шугнув у стовпіще, а Осадчий по-геройськи поліз на ганок. Щоб бути непомітним, я почав тинятись побіля ганку й проробляв нескладний маскарад: спочатку я пішов праворуч за натовпом таким, як я є, потім за спинами розстібнув пальто, але підняв коміра, далі повернувся назад, зайшов до альтанки, що саме перед головним входом, опустив коміра, застібнув пальто й насунув до брів кашкета, відтак ще раз усе спочатку. Але саме в ту мить, коли я зійшов на ганок, щоб пройти всередину станції, Осадчий почав промовляти. Мене так раптом зацікавило, кудою він

поведе цей звирований людський матеріял, що я забув про конспірацію і застиг на східцях. Невже й тут в атмосфері щойно вчиненого самосуду, він буде знову своєї — Катерину й запорожців? — блиснуло мені в мислі й прикувало до рота Осадчого.

Він засунув глибоко в кишені своєї чесмерки з салдатського сукна руки й почав спокійно і авторитетно:

— Товариші! Ніяких самосудів не повинно бути! Їм не місце в нашій вільній республіці. Як представник української повітової ради, я закликаю вас додержувати ладу...

Свіжа постать і українська мова Осадчого зaintrigувала натовп; він лавою посунув до ганку й притих. Хтось збоку не дочув і настирливо допитувався в сусідів:

— Из Центральной Рады?.. Из Киева этот?

На нього зашикали й він замовк. Цікавих прибувало дедалі більше. Це підносило Осадчого, мов на дріжджах, і його голос grimав уже надхнено й патетично:

— Хіба ви, громадяни вільної України можете допускати самосуд, коли в нас є для того наш український уряд — Центральна Рада й Генеральний Секретарят?!

Це вийшло в Осадчого невдало,— можна було подумати, що самосуди — це робота для нашого уряду, а не окремих громадян, але цього, здається, ніхто, крім мене, не

помітив, і той безпосередній виклик, що мусів би якось зворушити „громадян вільної України“, не вплинув на них, вони мовчали. Осадчий зробив коротку павзу і тоді знову пішов на штурм.

— Ви триста років гнили в тюрмі, московські царі не давали вам...

Низенька постать в урядовому кашкеті й окулярах здивовано сказала до сусідів:

— Почему собственно „московские“ только? Вообще российские...

...→ Наших батьків вимінювали на собак Катеринині полюбовники! А хто така була я вас питаю, цариця Катерина?..

Тут Осадчий ускочив у свою колію і став уже невронений. Сьогодні він із подвійним мистецтвом розповідав фривольні історичні подробиці, і це дешево купило публіку. Вона дрібненькими смішками й дружнім, розкотистим реготом свійських басів озивалась на його немудрі дотепи. Тимчасом Дундина голова виринала то з одного, то з другого кінця натовпу, старанно підслуховуючи розмови. Готуючись на східцях до своєї промови, я почав стежити за Дундою. За кілька хвилин наслідки моїх спостережень почали мене непокоїти. Дундині руки млявішали, голова вже не тягнулась, як на гнуздечку, до шепоту й розмов сусідів, зо всього ставало видно, що в Дунди наблизалась криза. Виконавши наспіх свій

непевний обов'язок — дізнатись, „чим дихає публіка“, він швидко тепер сам почав видихатись і, гляди, ось-ось подастесь собі кудись геть, не роздавши навіть літератури.

До всього того, на наше нещастья, на мітинг притарабанила бенеря й начальника станції. Певний у собі, що знає вагу своїм чеснотам і офіційному становищу під сонцем, начальник станції став осторонь, неподалеку від станційної ліси й почав уважно розглядати публіку. Ця спокійна, але пильно-спостережлива постать знерувала Дунду. Він засоромився й намагався, щоб його не помітило начальство. Проте лупаті начальницькі очі спокійно котились собі далі по головах наших слухачів і, безперечно, з їхнього овиду не зникнути б Дунді, якби Дунда вчасно не втік... Але Дунда втік... Утік ганебно й зрадливо, не сказавши а ні слова.

Осадчий покінчив уже з запорожцями та Катериною й щасливо переходить до „біжучого менту“, ось іще кілька закликів підтримати наш український уряд, два-три гасла,— і він скінчить. Надходить моя черга. Мені незручно виходити, самому взявши собі слово, отак без усякого належного повідомлення, що слово, мовляв, надається такому то й такому то. Осадчому ж сказати це, одразу після того, як він закінчив свою промову, теж незручно, та й узагалі це вихо-

дило б якось занадто кустарно. Це мусить зробити тільки Дунда. Але мої очі вже загубили Дунду в натовпі, і я збентежено починаю його шукати. Я, хвилюючись, перебігаю очима від одної голови до другої, але Дунди ніде нема. Разом із тим я мимоволі помічаю, як страшенно збільшився натовп. Він затопив увесь невеличкий майдан перед станцією і неприємно рябіє в очах одноманітними салдатськими шинелями. Я промчав очима перед себе ще раз і мені стало моторошно: ліворуч із перону сунула ціла салдатська орда. Певно, на станцію прибув новий ешельон і це дуже дивно, як я його не помітив завчасу.

Салдати ще не виявляли нічого агресивного, вони брудним потоком заливали майдан і нашорошено прислухались до закликів Осадчого, але вже одразу було видати, що нам доведеться мати справу із збільшованою, розмітингованою частиною. Непідперезані, розстебнуті шинелі, кашкети й шапки десь на потилицях або бровах і червоні стрічки. Ті стрічки на грудях, на шапках, бантими, пов'язками замиготіли звідусіль тріпотливими, веселими вогниками, але це не віщувало нічого доброго. Салдатня противпом сунула наперед до нас і вже чути її сердите бурмотіння. Заходило на бешкет. Щоб одійти подалі від ексцесів і наглої біди, першим подався з мітингу до станційного

садка начальник станції. Почало меншати й цивільної публіки.

Осадчий кінчав промову. Його голос надривався від останньої потуги і ось-ось перетнеться, як мотузок на вогні, але він ще викрикував:

— Всі організуймось за Центральну Раду й Генеральний Секретарят! Наша Українська Республіка повинна...

Але не судилося сьогодні Осадчому кінчати промову й зривати оплески: салдат у подертому кашкеті без кокарди ступив на ступійку й диктаторськи заявив:

— Я прекращаю эти сказки буржуазные!.. Давольна мы натярпелись от усяких там Радов и енеральских секретарёв!..

Салдат зміцнив свою заборону невибагливою, але ярою лайкою і його лице в ряботинні аж посіріло від ненависті.

Я покірно ступив долу із східців: не сперечатися ж мені з несвідомим, диким елементом! Але салдат затулив мені рукою дорогу:

— Абажди! Кто вам дал разрешение на эти всякие... — Салдат не знайшов одразу належного вислову й від того визвірився на нас ще дужче. Навколо залунали недвозначні погрози:

— В эшалон забрать их, а там выясним!

— Мы с вами поиграимся ишо!..

Цивільна публіка непомітно просмокталась

крізь салдатські ряди назад і ми з Осадчим опинились цілком напризволяще.

На хвилину настала жаска, холодна тиша. Треба було якнайскорше якось порозумітися із салдатами, пояснити їм, що в Генеральному Секретаріяті нема ні одного генерала, що то він тільки так зветься „генеральний“, що їм набрехали на нас, що ми так само, як і вони — за народ і революцію. Я з останньою надією, як молодший на старшого, обернувся до Осадчого. Осадчий зблід і непорозуміло кліпав очима. Проте він опанував себе, мотнув угору головою, ніби хотів визволити від коміра шию, а потім спокійно і навіть ображено сказав:

— У чому річ, товариші? Я не розумію — які вам „разрешення“...

— А в том речь,— перебив його салдат:— што неча тут контр-революцію распускать! Ми вам пакажем „реч“, — будешь тагда „разуметь“!..

Салдата, як червоний плащ бугая на коріді, дратувала українська мова Осадчого, йому кортіло вже кинути ці непотрібні бalaчки й перейти до конкретної акції, але Осадчий холоднокровно й м'яко заперечив йому:

— Вибачте, товаришу, я маю право виступати, в мене на це мандат є.

Салдати наче тільки й дожидали цього. Всі вони воднораз заворушились і загласували:

— Ану, покажи.

— Покажи!

— Проверить документы и обыскать!

Осадчий привітно усміхнувся й не поспішаючи засунув руку за пазуху, мовляв: — Документа? Пусте! Будь ласка, скільки завгодно. Він навіть дуже охоче покаже їм документа, дуже радий! Салдати недовірливо вперішились у його груди. Нараз споміж цього стовпища виступив присадкуватий салдатик. Плескувата голова його міцно сиділа на округлих плечах і майже не згиндалась. На шинелі ще вдергались злинялі нараменники з єфрейторськими смужками. Видимо, він мав між товаришами не абиякий авторитет: салдати остутились і дали йому вільно підійти до самих нас. Його маленький, кирпатий ніс подався вгору, спід насупленої до самих брів шапки блиснули сірі, парубоцькі очі й грузъко спинились на моїм лиці. Осадчий видобув свої папери й увічливо подав єфрейторові:

— Будь ласка, товаришу, продивіться! — Салдат, не спускаючи з мене очей, грубо вихопив із рук Осадчого ті папери. Мене взяли дрижаки. Я вже не міг далі витримувати цього пильного, пронизливого погляду й повернув убік голову. Салдат ще промовчав, а тоді зненацька тикнув пальцем у мої груди й сердито гукнув:

— А ти чого не показуєш?

Як загіпнотизований, я несвідомо сунув руку в пальто до бокової кишені. Салдатські голови зловіще повернулись до мене. Кирпаченький єфрейтор крикнув зовсім грізно:

— Покажи, говорять тобі.

Це був типовий наш „земляк“ зо всіма характерними антропологічними рисами. Перед нами він почував себе начальством і вимагав порядку та субординації. Мое зволікання і отетеріння роздратувало його.

Задубілою рукою я простягнув йому своє посвідчення й закам'янів: це ж тут, на цьому шматку паперу стоїть ота клята „потребительська“ печатка. Ось зараз він розгорне посвідчення і все викриється. А втім чи не однаково — все'дно наші українські посвідчення від повітової ради видають нас із головою і неточність у печатці то тільки зайва деталь того лиха, що градовою хмарою нависло над нами. Ми пропали з гамузом і нам тільки залишається квола надія на химерне салдатське милосердя.

З смертельною тugoю дивився я, як згрудились біля єфрейтора салдати, як заглядали вони йому в руки через плечі й голови, як єфрейтор поважно, мов перед французькою боротьбою, розкарячива ноги і, плутаючись кострубатими пальцями в довгих шинельних рукавах, почав незграбно розгортати наші папери.

За салдатами знову подалась наперед, до

нас, цивільна публіка: вона передчувала свіжу неминучу подію і турбувалась, що їй здалека кепсько буде видно.

Єфрейтор розгорнув, нарешті, посвідчення, але тільки но його очі лягли на штамп, печатку й писані машинкою рядки, як він одразу ж посерйознішав і насупився. Його очі тъмно глипнули на папір і тупо втілювались в одну точку.

Я з жахом побачив, що він дивиться на печатку...

Єфрейтор обережно крутнув посвідчення, щоб краще роздивитись, потім розгорнув посвідку Осадчого й почав звіряти печатки.

Що там уже звіряти! Прочитав же, що ми українці, значить — за „генеральський“ секретаріят, Центральну Раду, буржуазію...

Гнітючатиша важкою масою навалила мені на груди й від того важко дихати. Ех, швидше б уже вели до ешельону!

Осадчий зробив останню, нужденну спробу полагодити непорозуміння: він улесливо всміхнувся й глухо промовив:

— Ну, ось бачите ж, товариші: є мандати, а ви турбувались!

Кирпатенький єфрейтор підозріло глянув на Осадчого і його очі ще раз нерухомо вперлися у печатку. Осадчий запобігливо підкинув слівце:

— Штамп, печатки — все є, в порядку...

Дурню! — досадливо і нетерпляче подумав

я: — сам штовхає нас у прівзу, „печатки в порядку“! Але сталось дивне. Єфрейтор важко зідхнув, помалу згорнув наші папери й мовчки повернув нам; потім витяг із кишені цигарку, закурив і флегматично обернувся до салдатів:—Совершено—да, дійствительно є печатки, вони іміють право виступати.

Єфрейтор млявими, розляпаними кроками подався через натовп до перону, а за ним, як розбита морська хвиля від гранітної скелі, галасливо одлинули від нас і решта салдатів.

Розчарована таким нецікавим фіналом публіка почала розходитись, і тільки невеликий гурток якихось аматорів авантур ще стояв на місці і питливо дивився то на нас, то на салдатів.

Сходячи ступійками, Осадчий таємниче нахилився до моого вуха: — Ходімо мерщій! Вони ще можуть повернутись, тут серед залізничників є всякі супчики, щоб не намовили бува знов салдатню...

Твердими кроками ми упевнено й поважно пішли просто на рештки натовпу, і спантеличені зіваки здивовано й боязко розступились перед нами, як перед навіженими.

Осадчий узяв мене за рукав і повів за пакгавзи.

— Підемо на село, наймем дядька й— додому. У поїзді тепер буде небезечно їхати, та й взагалі...

Ми вийшли в поле. Праворуч побігла закругом залізнича колія з телеграфними стовпами, а просто перед нами лежали безкрайми просторами неорані ниви. Небо похмурилось і важкі олів'яні хмари громадились над обрієм. Свіжий вітер давав нам легкі ляпаси по щоках і теліпав мій піднятій комір. Знесилений від переживань, я зморено плентався за Осадчим без думок і бажань. Мені б тепер — тільки дійти кудись до хати й добре, добре заснути. Проте витривалість Осадчого ще змушувала мене кріпитись і якось усе ж таки держатись на ногах. А Осадчий, радий, що вихопивсь із тої пастки на станції, тепер знову почував себе вільним козаком і прискорював ходу.

— Ви не журіться, пане Федоренко! Такі бувальці — це все'дно що наплювати: тут важно — усвідомити дядька, збудити в ньому козака, о!

— Казочками про Катерининих полюбовників не усвідомите дядьків! — глухо і сердито сказав я, аби тільки осадити якось Осадчого, бо вже нетерпій було дивитись на його заповзятість. Осадчий поблажливо, як невігласові, заперечив мені:

— Нічого подібного! Це прекрасний прийом — ви не розумієте ще... А втім, мабуть, таки й справді треба буде в другий раз розказати ще про Дорошенка і Полуботька...

Ззаду, як остання, але вже марна пересторога, до нас долетів тягучий паровозний гудок. Певно, то відходив від станції збільшовичений ешелон із кирпатеньким, пристодушним єфрейтором.

СОНЯШНІ ПЛЯМИ.

Райпродкомісар, товариш Шийка, ввійшов до кабінету райпродкому. Зі столу зірвалась величезна зграя мух і розсипалась по кімнаті: смачний окраєць паляниці, намащений липовим медом, що лежав на столі, не давав їм спокою. Вони поволі гуртувались ватарами й лізли до столу знову, поки дебела долоня з розмаху не захопила кількох і, розчавлюючи пальцями, Шийка соковито захрипів:

— К вищей мєре — раз! два! три!..

З улиці, крізь одчинене вікно летіла до кабінету лайка, скрип коліс та хлюпання кінських ніг. Два вози не могли розминутись у великій калюжі, що лишилась од уchorашньої зливи посеред вузенького заувалку.

Сидячи на возах, дядьки били батогами по спинах та жижках свої шкапи, лаялись, сіпали віжками, але від цього вози ще більше загрузали в болоті, ламали один одному

передні колеса, а шкапи остаточно збились з пантелику і, нарешті, повні апатії, не звертали на батоги аж ніякої уваги.

Двоє хлоп'ят мили під коморою маленькій дівчинці піском голову, й вона втішено стежила, як падали золоті піщинки на щоки, ніс, одкриті губи, але, нарешті, гра їй осто-гидла, і дівчинка хотіла встати. Хлопці метнулись ретельніше сипати пригорщами, але це вже їй не подобалось:

— Байстря! Байстря!.. Я мамі пожаліюсь...

І далі вже, хникаючи без жадної охоти й почуття, перебирала брудними ніжками до своєї прильби.

За тином соняшники закидали жовтими очима до сонця і ніжились, повні мlosti; червоний мак нахилився до гарбуза і щось прошепотів йому, а той, наче куркуль у неділю — розвалився пузатий, ще й огірки притиснув.

На вигоні хрюкала, борсаючись од спеки в болоті, здоровенна свиня... Душно.

Шийка сів до столу, надкусив окраєць паляниці (мухи ще дужче осатаніли) і замислився. Не дає розв'орстки чортова куркульня — скостилити просить. А в продкомі секретар ячейки підкопується вже, зараза:

— Шийка непартейний,— каже,— і нащот баб того...

Потім Влас Іванович, продагент із Курщини:

— Жіть, канечно, можна било би, да вот їчейка нє дайот.

— Треба нажать,— подумав Шийка,— а то й, справді, гляди, ще засиплять.

Він узяв штампований папір і написав:

В Борімлянську Комуністичну Ком'ячейку.

Прошу принять меня в діствітельні члени, потому как я робочий і крестьянин проливав у германську войну кров і признаю власть і хотів би до кінця днів своїх захищати Революцію на своїм отвітственному посту в Райпродкомі, сознаю що повинен бути комуністом і пролетарієм.

Степан Шейка.

Він задоволено одкинувся на спинку крісла і перечитав заяву.

— Да... Здається, встругнув. А голові комнезаму я тепер покажу дві дулі. Тоже супчик! „Шийка,—каже,—так потрібний у продкомі, як задній гудзик на френчу!..“ Я тобі ще втну гудзика. Ех, немає тобі тут ні спокою, ні удовольствія!..

Шийці заманулося іншого. Обережно потягнув за боки сине „галіфе“ з жовтими кантами, брязнув острогами, що новенькими ремінцями тримались на лякованих чоботах „бутилкою“, і посміхнувся до себе:

— Люблю малиновий дзвон...

Поторкав волосатим пальцем із великим перснем коліщатко остроги. На обличчі перекосився скептицизм.

— От тольки сапог глянцу не дає... А все через дрянь Сашку. Сволоч!

І Шийка встремив пальця в кнопку дзвоника. Злодійкуватий кур'єр райпродкому Сашка, з вічно скуювдженім, як у Рудька, волоссям, улетів, мов на пожежу, до кабінету.

— Уп'ять, стерво, ваксою накачав?! Хіба не видіш, що получається?! Казав уже — гупталіном!

— Так немає вже, Степане Кондратовичу, гупталіну...

— Як немає? А чому ж не з'їздив у город купити?

— Так я ж односив подворні списки...

— Я тобі дам „подворні списки“! Пушол вон!

Сашка кинувся до дверей, виробляючи по дорозі дві дулі й висолопивши скільки сили язика.

— Подожди мені! — щось подумавши, зупинив його Шийка.

Сашка повернувся на каблуці бosoї ноги й, нахилившись убік, як граблями, махнув другою ногою в повітрі.

— Петьку позови, — кинув Сашкові невдоволено.

Через п'ять хвилин із поштою в руках

і олівцем за вухом, у білій чистенькій сорочці, ввійшов недавній крамарчук мануфактурної крамниці — діловод Петька. Поклав на стіл папери й увічливо став.

— Подворні списки готові?

— Кончаю вже, Степане Кондратовичу.

Шийка, здувши по дорозі до рота мух, проковтнув окраєць паляниці й інтимно підсунувся до Петьки.

— Дяка Романіку знаєш?

— Знаю, Степане Кондратовичу.

— А дочку Ганну Іоновну бачив?

— Оту біляву?

— Нє... другу, цицькату.

— Ага!.. Да-да-да-да...

— Ну, от. Так напиши їй любовне письмо, да получче, а тоді принесеш на підпись.

— Хорошо, Степане Кондратовичу, зараз.

Через півгодини, під супровід Сашчиного сміху та банальних анекdotів завідувача зсиппункту, листа складено. Петька для більшого враження намалював на першій сторінці червоним чорнилом пробите стрілою серце, з якого, мов із меду, сочились рясні червоні краплі. Листа подано разом із завідомленням до повітпродкуму. Петька діловитим, псаломщицьким голосом прочитав обидва папери й поклав на зелене сукно столу.

Усмішка насолоди й задоволення смета-

ною потекла по Шийчиному виду. Звиклою рукою Шийка поставив під написаним штамп:

Райпродкоміссар 4-го района
і розмахнувся червоним пером:

.С. Шейка.

Петька провів листа через „исходяний“. подумав хвилину й написав: „секретно“.

Сашка з листом миттю побіг із продкому, а Шийка став читати пошту.

Давно вже панує серед Борімлянських законів традиція, за якою вся радянська пошта, а часом і приватні листи, неодмінно потрапляють на перегляд і цензуру Райпродкому.

Райпродком, на Шийчин погляд — це штаб особливого призначення. Він — ударний. Правда, з цього виходила сила непорозумінь, скандалів, але традицію давно вже встановлено й про неї дбало пильне Шийчине око.

У руках у Шийки опинилася телефоно-грама:

Борімлянській ком'ячейці.

У середу 5-го липня починається тиждень допомоги хворому та раненому червоноармійцеві. Улаштуйте мітинги, сходи та збір пожертв. Тези надіслано. Агітпроп Повітпаркуму.

Насправді тез не було. Живий зв'язок Борімлянського Волвиконкуму — Микита Кривуля заїхав із города в Кириківку по осе-

ледці, а з ним разом поїхали і тези Агітпропу. Коли випадково дорогою трапилось продати зо два десятки оселедців, Кривуля без жадного сумніву й вагань утилізував їх. Сама телефонограма прийшла аж восьмого липня.

— Мітинг!.. Треба виступить.

У Шийки вже працювала буйним клекотом фантазія:

— Так, так... Значить, про розворстку, далі — „конверт і точка“... в тесну антанту... Да здравствують продоргани! Треба, — подумав, — красніє продоргани... Про Германію щонебудь би ще... Так, так: про Германію — хоч лусни, а треба. Хіба ж можна на мітингу — без Германії чи там Европ яких!..

І Шийка пішов обідати.

Дяк Романіка тремтячою рукою підписав своє прізвище в розносній книзі, і Сашка метнувся з хати. Переляканий Романічин погляд стрибав по синій коверті, і очі його болізно зупинилися знову на читкому „секретно“.

— Або розворстка нова, або хату заберуть!.. — з одчасем подумав.

— Тільки чому ж — секретно? Може гуску Шийка хоче?.. Може воно краще — просто послати Шийці гуску, а самому не йти, щоб і очей йому не муляти? А що, як, боронь боже, в город викликають? — Захолонуло

серце, але заспокоївся:— Ні, ні, тоді б хтось інший приніс, а не Сашка... Але все ж таки — секретно...

Стурбований дяк Романіка поніс нерозпечатаного листа до попа Сперанського...

— Ох, боже мій, отче Григорію, не знаю, що й робити мені! Або ж нова розв'орстка, прости господи, або ж...

Він безнадійно сунув попові коверту, й отець Григорій, одягнувши окуляри, спокійно розпечатав листа, наче це йому не Шийка, а консисторія пише, й потопив важкі свої очі в читко писаних рядках.

За хвилину йому баньки поширились, він, солодко кахикнувши, зручніше розкидав свої гладкі стегна в старосвітському фотелі, скрушно подивився на червоне пробите серце і, глянувши поверх окулярів на задубілого Романіку, повернув листа:

— Полюбуйтесь!

Те, що заплигало тепер перед зеленими підсліпуватими очима Романіки, вразило його більше, ніж коли б устав перед ним зараз із могили сам колишній цар.

Лист одкрив перед ним незнані обрії й перспективи:

Любящая товарищ Ганна Ионовна!

Настоящим имею честь довести до Вашего сведения о тех несоизмеримых чувствах, которые я впитал к Вам с того дня,

когда лишь на дистанции познал Вас. Но говоря в общем и целом, меня мучает, точно муха, пламенная красная любовь, и я даже не могу Вас видеть. Мы, конечно, очень далеки друг от дружки, но в частности я хочу выразить, что я Вас люблю любовью брата и, может быть, даже еще нежней! Позвольте аганжировать Вас с апломбом на спектакль!

Райпродкомисsar 4-го района
С. Шейка.

Отець Григорій, переглянувши коверту, тикнув товстим пальцем на дрібненькі літери: „Для передачи Ганне Ионовне“.

— Що ви на це скажете?

Романіка обтер із лоба піт і полегшено, на всі груди, радісно зідхнув:

— Слава тобі, господи! А я ж був перелякався...

Ніяковий Сашка одчинив кабінетні двері й на порозі завагався.

— Я вам щось хотів сказати, Степане Кондратовичу...

— Уп'ять може про Романіку? Я тобі базікну, пацан!

Сашка підбадьорився й фамільярно вийшов на середину кімнати.

— Сидір ком'ячейський на базарі розказував...

— Ну?

Шийка настовбурчив уха: — Кажи мені, Сашка, по правді, бо, як збрешеш!..

Сашка потупив очі й упалим голосом виправдуючись сказав:

— Чого мені брехати! Я ж для вас, Степане Кондратовичу, стараюсь...

Шийка пом'якшав, і навіть десь на дні його хрип'кого горла почулася ніжність:

— Ну, кажи, Сашко, кажи. Я понімаю...

— Сидір казав, що на вашій бамажці, що ви до ком'ячейки подавали, написали — одказати, буцім то, каже, непутяний елемент...

Шийка визвірився:

— Уп'ять заливаєш, Сашка!.. Ой, ти мені колись добалакаєшся!

— Ось побий мене грім, якщо брешу! Їй-бо, так і сказав: „непутяний“...

— Пушол вон!

Сашка, почуваючи, що тут йому зараз непереливки, прожогом зник, а Шийка тяжко замислився:

— Хто ж це воно підстроїв усе?

У Шийчиній голові заворушились одна за одною думки, липкі й брудні, як болото.

— Ні, єслі я за совет стою, так ти мені подавай усе, а не — „непутяний“! Тоже — „власть“!.. Та плювати би я хотів!..

Шийка спересердя гидко вилаявся, і од цього стало ніби трохи легше:

— Ні, треба, щоб конкретно: хто й що а тоді вже!..

Шийка подзвонив по Сашку.

— Слухай, Сашка! Получиш ботінки й меду тобі дам, тільки, щоб усе мені було, як у рапорті: хто саме говорив у ком'ячейці і що. Пойняв? Іди собі.

Шийка, щоб заспокоїтись, пірнув у папери. Але перед ним, як навмисне, наче всі змовились сьогодні дратувати Шийку, лежало:

Цим Повітнаросвіта пропонує вам не писати таких безглуздих відозвв до населення, як та, що ви без усякого відому надрукували під своїм ім'ям з приводу тижня чистоти. Усі матеріяли до друку мусите наперед надсилати на перегляд Політпросвіті Повітової Наросвіти.

Шийка розірвав папір і шпурнув під стіл, а потім поміркував хвилину, схопив чистий аркуш і написав:

Предлагаю вам не предлагати писати мені безглузді відозви, потому, що: во-перших, відозва не безглузда, а я сказав би, що даже очень разумна, а вовторих, райпродком подчиняється непосредственно Упродкуму, а не якимось нар-освітам!

Шийка наказав Петьці послати цю відповідь негайно.

Ще у суботу на брамі двоклясової школи лисніла афіша:

У неділю 9-го липня 1921-го року гуртком любителів буде поставлено:

I. Кум-мірошник або сатана в бочці.

II. Деньщик перевернув всю шіворот-навиворот.

Обидві комедії.

Перед початком спектаклів буде мітинг на тему:

„Допомога хворому та раненому червоноармійцю“.

Подробиці в програмі.

Початок у вісім годин по сонцю.

Якась компетентна рука дописала олівцем біля „мітинг“: „Виступає Шийка“, після чого друга пояснила: „не Шийка, а Фрулет“.

Це була звичайна Борімлянська контрреволюція, але Шийка не міг її позабутись, бо „Фрулет“ — це було вуличне прозвище Шийки.

Десь уже близько 12-ї години ночі, коли коридори двоклясової були набиті парубками та дівчатами і тріщали з усіх боків одлускання насіння, а в перших рядах клясної залі сиділа ком'ячейка з волвиконкомом, вирішили почати мітинг. Найперше довелось

вжити репресивних заходів, щоб розігнати зі сцени сільську дітвору, яка, не звертаючи ні на кого жадної уваги, виробляла коло лаштунків легку й важку атлетику.

— Це тобі що, киятри, чи ярмарок? — зловив шкільний сторож за карк найбільшого хлопчину, як видно, ватажка, і дав йому ляща. Не обійшлося без плачу.

Головувати мітингом добровільно згодився хтось із города. Почали записувати промовців.

— Ви, товаришу, про що?

— Я про бандитизм, — відповів байдуже, під впливом недавньої завірюхи Махновщини, що пронеслась над повітом, волвоєнком.

— Першого випустіть мене... Не забудьте ж тільки, пожалуста, сказати: „Слово дається (Шийка підкреслив) райпродкомісару 4-го району...“ — підскочив і вперся довгими руками в стіл голови.

— А це через віщо Шийці першому? — висунувся хтось із гурту.

— То потому, що продработка повсіда на первому місці, вона ударная! От і більше нічого. Лизнув? — огризнувся усміхаючись Шийка. Далі хтось персь до голови із залізниці й здалека кричав:

— Я — про транспорт! Транспорт — чуєте? А Шийка знов до голови:

— Так не забудьте ж: райпродкомісару...

Завіса заскрипіла, запищала і поволі на двох мотузках полізла вгору.

— Мітинг на тему „допомога хворому та раненому червоноармійцю“ вважаю одкритим. Слово...

Шийка великими кроками вже гримів на сцені. Переповнена заля, мокра від поту, принишкла, але враз залилась оплесками та сміхом.

Заклавши руку в кишеню галіфе, задоволений Шийка посміхнувся. Далі хапонув ніздрями побільше повітря і саркастично кинув:

— Іч, пролетаріят вийшов говорить, а буржуазія смейеться!..

Раптом стрибнув на місці, мов цап, зробив рукою *salto I*, простерши до залі кулака, гримнув:

— Я вам ставлю альтиматум! Єслі продразвіорстка не буде спольнена до врожаю, так я вас зажену туди... (якийсь голос із далеких дитячих забутих літ під рідною стріхою допоміг) куди Макар телят не ганяв! Потому що, єслі я з красною винтовкою добиваюся прав...

Шийці давно вже припало до вподоби „кровавая“, „красная“, і він, почувши їх десь у городі, тулив у кожній своїй промові. — Треба ж про Германію, — пригадав. — Потому що в нас нізяз по-хорошому, це не то, що тобі Германія, скажемо: там народ зробив собі

революцію і заспокоївся, везде і скроль — порядок. А в нас — необразовані, темні... Говориш йому: спольняй розв'орстку, а він тобі: „не можу, скостили трохи”... Так як же скостилив, када в нього даже морда не пролетарська! Понімаєте?...

Питання про розкладку ніби вичерпалось, але на поміч Шийці прилетіла задумана ще в Райпродкомі промова:

— А тому, товариші, соєдінімся в тесну Антанту й розіб'ємо всіх Врангелів! Да здравствують красніє продоргани!

Заля заревла від оплесків, вигуків та сміху. Шийка з піднесеним високо кулаком, побідною ходою ступав за лаштунки.

І виступали чередою один за одним борімлянські промовці, але так ніхто й не сказав про допомогу хворому та раненому червоноармійцеві. Забули.

В антракті діловод Петька з улесливою посмішкою підбіг до Шийки:

— Сашка вже передав листа, Степане Кондратовичу...

— Ну, що ж, покрасніла, каналія?

Шийка задоволено дзенькнув острогами й закурив цигарку. Відкись із розпареної людської маси виринув Сашка. Кинувши довкола метким, прищуленим оком, він зразу ж помітив Шийку, засмикав позаду банки на сорочці й винувато підійшов.

— Степане Кондратовичу, я...

— Справився, Сашок? Молодець — хвалю! Сашка переступив із ноги на ногу й знову розкрутив на сорочці бганку:

— Я оце зараз підслухав...
Шийка дригнув.

— Ну? так хто це говорив — „непутяний“?

— Ні. Я не те... Голова сполкому... — Сашка не втримався, і його широкі губи ледве-ледве тільки спинили готовий уже пирснути сміх: — голова сполкому казав, що з города привіз бумажку, щоб вас, значить, іскунисти з райпродкому...

Сашка одвів набік очі й посміхнувся.

— Шо-о? — Шийка спалахнув і, скопивши Сашчину руку поверх ліктя, щосили труснув: — Ти знов мені, Сашка! Заприсягни, що не брешеш!

Кволе Сашчине тіло затремтіло й скорчилось. Сашка затулив рукою голову й силкувався випорснути. До них почали наблизатись дехто з цікавих.

— Уб'ю гада! — Шийка добрим стусаном одштовхнув від себе Сашку, висунув наперед кобур „нагана“ й пішов до голови пояснятись.

Збентежені глядачі, поки ще не пізно, один по одному, нишком тікали з вистави: хтось пустив чутку, ніби Шийка викликав міліцію й буде перевіряти документи.

Секретар комосередку, покинувши мітинг, прийшов додому й, щоб не проминути чого, знову уважно розглянув „Діло“.

— Треба було б ще промову Шийчину записати, — подумав. — Теж партач найшовся — про Германію розказувати! Тільки мітинг спортив...

Секретар дописав свої враження й пришив до „діла“ поданого потихеньку вранці від дяка Романіки Шийчиного листа.

Надворі від секретарської хати до школи сунули в ніч отарою байдужі, патріярхальні верби й, не вважаючи на близькі далеких зір, ліньки спускались до річки, заглядали в чорне мулке дно і по-старечому мовчки мріяли.

Про що могли мріяти старі борімлянські верби?..

A 530953

